

Marklejet

– Gotlands jordtal för undersåtarna

ur Jordvärderingssystem från medeltiden till 1600-talet

---

(4) • ur Jordvärderingssystem från medeltiden till 1600-talet

Marklejet – Gotlands jordatal för undersåtarna

Tryggve Siltberg

Ett typiskt men misskänt jordatal

De senaste seklernas speciella kamerala markör och mått på det vi kallar ”en gård” har varit den i jordeboken eller fastighetsregistret på en fastighet åsatta mantals-siffran. I äldre tid hade emellertid jordatalen samma betydelse. I många landskap gick det till på så vis, att när den årliga räntan för gården specificerades per gård, exempelvis på 1500-talet, skedde det i proportion till jordatalet. Därefter brukade jordatalet falla bort i jordeboken – räntesumman var nu i stället ett mått på gårdens storlek. Så skildras skeendet av Gunnar Wirsell (1968) i hans bok om svenska statens jordeböcker.

Exakt så gick det till också på Gotland, då den första svenska skattläggningen av ön företogs 1653–54. Det gotländska marklejet (eller som det också kan skrivas: markelejet) var ännu då ett i bruk varande jordatal av den typ Wirsell beskrev och ett rättvisande mått på gårdarnas skattekraft. Jag har visat det i ett par tidigare uppsatser (Siltberg 1986, 1993a). Därvid stod mina slutsatser i strid mot tidigare och samtida historieforskning om Gotland. Marklejsiffrornas betydelse för beskattningen hade nämligen ansetts vara osäker (Gadd 1945), orättvis (Fritzell 1974), eller alls ingen (Gardell 1986, 1989). Likväl hade Birgit Bender (då Arfwidsson Bäck) redan 1967 omnämnt att det föreligger ett samband mellan marklejet och beskattningen 1654.¹ Numera accepteras marklejet som ett mått på gårdarnas storlek 1653 (t.ex. Lerbom 2003).

---

1. Omnämmandet gjordes i hennes otryckta licentiatavhandling (Arfwidsson Bäck 1967, s. 111–113). I sin 1971 (s. 40) tryckta sammanfattning av avhandlingen konstaterade hon att skatten ”sattes till hälften efter markleje, till hälften efter mantal”. Därvid stödde hon sig på företalet till revisionsboken, där dess upphovsman kammarrevisor Gustaf Berg 1653 uttalar exakt detta.

Gotlands agrarlandskap

Låt oss inledningsvis redovisa några övergripande data och i sammanhanget intressanta gotländska särdrag. Gotland har sedan 1500-talet haft 91 landsbygdssocknar (på medeltiden ytterligare 3) med en varierande storlek av mellan 6 och 37 jordeboksgårdar. Gotland har sedan 1600-talet haft ca 1 550 (efterhand 1 540) jordeboksgårdar, oräknat 91 prästgårdar respektive annexhemman. Uppdelningen av gårdarna på mindre brukningsenheter, på Gotland benämnt 'partklyvning', hade inletts omkring 1600 så att det 1653 fanns drygt 1 700 gårdsparter och 1750 ca 2 800. Antalet bönder var 1870 ca 4 000 (Siltberg 1986, s. 206; 1992, s. 169).

Gotland har i princip ensamgårdar, men ägoblandning förekommer. Före 1653 varierade gårdsantalet uppåt och nedåt, vilket visats av Per-Göran Ersson. Han påvisar drygt 300 ödelagda gårdar, av vilka flera sedermera återupptogs. Vidare finns bland jordeboksgårdarna ett hundratal gårdspår med gemensamma namn av typen Stora/Lilla samt ytterligare över 150 gårdspår och gårdsklungor med ägoblandning (Ersson 1977, 1985, 1991, 1997). De av Ersson påvisade variationerna i antalet gårdar gör att jag inte kan sätta någon tilltro till de olika teorier som vissa arkeologer framfört under 1980- och 1990-talen rörande äldre territoriell indelning på Gotland. I källmaterialet saknas alla möjligheter att verifiera deras teorier med den matematiska precision som vore nödvändig.²

Gotland har sedan medeltiden varit indelat i 20 ting. Deras gränser överensstämde inte med sockengränserna, varför tingen anses vara förkristna (Steffen 1943, 1945), en uppfattning som inte ifrågasatts. Först 1774 omorganiserades tingen till att följa sockengränserna, varefter de länge levde kvar i statlig och kommunal organisation; de utgör än i dag (2007) distriktsindelning för Gotlands hushållningssällskap. Tingen var grupperade i 6 settingar och dessa parvis utgjorde Gotlands 3 tredingar (Norder-, Medel- och Suder-) (Siltberg 1991).

Den första svenska skattläggningen 1654 gav jordeboksgårdarna en klassificering i mantalsstorlek som var högst summarisk. Alla gårdar utom ett hundratal hade antingen storleken 1 eller ½. Som vi strax skall se gav marklejet emellertid gårdarna en fingradig klassificering. Genom ny skattläggning 1747, grundad på en kartering av hela Gotland omkring 1700, fick gårdarna mera fingraderade och rättvisande mantalsiffror (Siltberg 1986, s. 203).

Efter övergången till Sverige 1645 kom Gotland att i hög grad påverkas av lagstiftningen mot jordavsöndringar från hemman. Gotland saknade uppenbarligen de möjligheter att kringgå svensk jordlagstiftning som fanns för allmogen i Dalarna,

2. Siltberg 1993a, s. 62 f. Teorierna brukar grundas på Steffens (1943) översikt av revisionsboken 1653, som f.ö. innehåller vissa felaktigheter (Siltberg 1990c, s. 141 f., 145).

där man kunde överlåta jordlotter utan myndigheternas inblandning (se Elisabeth Wennerstens bidrag i denna volym).

Att en gård till en annan gård säljer ett stycke jord, och senare med lagens hjälp tar tillbaka det, ibland utan att återbetala köpesumman, verkar för en sentida betraktare som ett dåligt skämt. Så var emellertid verkligheten på 1600-talet. I den föga omfattande litteraturen i ämnet kallas fenomenet ”kameral inlösen” (Edling 1941; Winberg 1985, s. 95 ff). Bakgrunden är den misstro mot hemmansklyvningar, som kronan visade i både Danmark och Sverige från och med 1400-talet. Olika slags bestämmelser utfärdades av kronan i Sverige 1459, 1474, 1483, 1541, 1555, 1593, 1673, 1677, 1680, 1684³ och i Danmark 1506, 1507, 1539.⁴ I de gotländska domböckerna finns åtskilliga mål under 1600-talets andra hälft då gårdar tvingas lämna tillbaka jord, som de enligt salubrev hade köpt; om dokument saknades kunde man där emot hävda att jorden hade tillhört gården sedan urminnes tid (Siltberg 1990b). Paradoxalt nog förvarades breven på de gårdar för vilka de kunde bli en fara. Således måste uppenbarligen många gårdsarkiv vid denna tid ha blivit förstörda. Varför spara gamla dokument om de kunde bli en fara?

Enligt min mening är det nyssnämnda en av orsakerna till att så få brev rörande jordtransaktioner på Gotland är bevarade. En annan orsak är att Gotland var en bondemiljö, och en sådan är mera inriktad på nyttotänkande än på arkivbevarande.⁵

Många paralleller finns mellan Island och Gotland, båda bonderepubliker i Skandinavien periferi. En grundläggande skillnad är dock jordägandet. År 1695 var på Island 95–96 % av bönderna landbor och brukade jord som ägdes dels av kronan och dels av en mycket liten grupp islänningar, så kallade jorddrotter (Siltberg 1993a, s. 26 f.; Gustafsson 1985 s. 27, 87 f., 100). En sådan jordägande elit saknas helt på Gotland.

Den äldre uppfattningen inom forskningen om ett tidigt egalitært skandinaviskt bondesamhälle blev som bekant ifrågasatt och övergiven eller nyanserad under 1900-talets sista decennier. Vad gäller Gotland har i två doktorsavhandlingar historiker skjutit in sig på de gotländska tingsdomarna. De har av Carl Johan Gardell (1986, 1989) uppfattats som en adelsliknande överklass och av Jens Lerbom (2003, 2006) som en skarpt avgränsad kulturell elit. I debatt med de båda har jag vad gäller Gotland velat hålla fast vid bilden av ett egalitært bondesamhälle (Siltberg 1989, 1990a,

3. Wohlin 1912, s. 11 ff.; Hannerberg 1961; Hafström 1970, s. 182; Winberg 1985, s. 95 ff.

4. Hofmeister 1983, s. 60 ff.; Meyer 1961.

5. Siltberg 1990b, s. 250. Bland annat konstaterade Matthias Klintberg i *Gotlands Allehanda* 1881 26/2 att mycket förstördes varje år, ”t.ex. sönderklippas pergamentsbref för att användas till spolrör e.d. [och] med en del papper klistrar man sina fönster”.

2006). Bland mina argument kan nämnas kyrkornas lokalisering mitt i varje socken (Lindquist 2001) och frånvaron av storgårdar (Siltberg 1993a–b; Myrdal 1993).

De gotländska medeltida prästerna var talrika (94 män) och såvitt känt av övervägande gotländsk härstamning. Jag har argumenterat för att prästerskapet var ett viktigt fundament för ett självförvaltande samhälle med hög bildningsnivå. Lagen förutsätter också läs- och skrivkunnskap såtillvida att den stadgar om skrivna hemgiftsförteckningar, ättmannaförteckningar och gårdsräkenskaper. Gutalagen är den enda skandinaviska landskapslagen utöver de tidiga isländska som inte omnämner kungamakten. Det gör att benämningen bonderepublik är motiverad (Siltberg 2002).

Gotlands demografi på 1700- och 1800-talen var egenartad såtillvida, att det inte blev någon större tillväxt av agrarsamhällets underklass. Man lyckades i stort sett fånga upp befolkningstillväxten inom bondesamhällets ramar. Kulturlandskapet blev tydligen aldrig utnyttjat till bristningsgränsen. Det finns vittnesbörd om barnbegränsning och om att fiske och sjöfart tog hand om en hel del av Gotlands landsbygds befolkningsöverskott (Åkerman 1986; Åkerman & Siltberg 1991, s. 75 ff.). Vi skall heller inte glömma att Visby under medeltiden var en av Skandinavians största städer. Samtidigt utgjorde Gotlands landsbygd ett bondesamhälle som uppenbarligen i stor utsträckning förmådde hålla gårdarna odelade. Enligt min mening är det ingen tillfällighet att dessa båda samhällen låg på samma ö. Det måste ha funnits ett demografiskt samband mellan staden och landet. Mycket riktigt visar källorna, då de äntligen dyker upp i 1750-talets husförhörslängder, att de lägre folklagren i Visby mestadels var födda på Gotlands landsbygd (Åkerman & Siltberg 1991, s. 91 f.).

Arvssedvänjan på Gotland har av etnologer framhållits som exempel på tillämpad förstfödsrätt vad gäller jordägandet medan yngre syskon gottgjordes med lösöre som i realiteten var mindre värt än jorden (Hellspong & Löfgren 1984, s. 238; jfr Åkerman & Siltberg 1991, s. 81). Någon undersökning som bekräftar detta har såvitt jag vet aldrig gjorts, men under en mansålder som arkivtjänsteman vid Landsarkivet i Visby har jag fått intryck av att bilden stämmer. En gotländsk gård delades vanligen inte vid arv, och skedde delning var det nästan aldrig mellan fler än två arvingar. Jag gjorde 1991 en undersökning av gårdsöverlåtelseerna i När socken från 1650/1700 till 1950. Av de cirka ettusen överlåtelseerna var hälften till en son och en fjärdedel till en måg och 14 % till andra släktingar. Det är tydligt att söner föredrogs framför döttrar (Åkerman & Siltberg 1991, s. 81).

Som framgått ovan präglas det gotländska agrarlandskapet av seghet och kontinuitet. Men det är inte hela sanningen: även rörlighet kan spåras. Innan den svenska kamerala tvångströjan drogs över Gotland vid 1600-talets mitt kunde gårdar köpa och sälja jord sinsemellan. Emellertid har Gutalagens stadganden med olika slags regler och förbud rörande jordköp tolkats som att jordköp inte förekom. Jag tror

å min sida att lagen skall tolkas så att jordköp inom och utom ätten förekom. Jag tror till och med att de var vanliga, eftersom man inte sällan blev tvungen att lägga ned gårdsparter därför att alla tillgängliga arvingar redan ägde gårdar på annat håll. Rimligen bör barnbegränsning och oväntade dödsfall ha kunnat medföra avsaknad på ”lediga” arvingar. Då fick gården styckas upp och säljas till grannarna och arvingarna fick sedan försöka att köpa lämpliga jordar nära den egna gården. Detta tror jag är en förklaring till de bitvis svårtolkade ägoblandningar som syns i de första kartorna över Gotland omkring 1700 (Åkerman & Siltberg 1991, s. 83 f.).

Om min bild av det gotländska bondesamhället är riktig får man räkna med individer som aktörer på jordmarknaden. Individuella förmögenheter i lös egendom skulle alltså, när tillfälle bjöds, kunna omvandlas till jordinnehav. Den här bilden passar bra ihop med Majvor Östergrens beskrivning av de gotländska vikingatida silverskatterna: de är ofta rätt små och bör tolkas som ”enskilda personers ägodelar” (Östergren 1989, s. 236 f.).

Marklejet och andra jordatal på medeltiden

Om Gotlands medeltida jordatal är Gutalagen den främsta, ja nästan enda källan. Marklejet används där som värdering av jordegendom. Det talas om marklej på tre ställen: återförvärv av fädernejord om 3 marklej (GL 20:13), frihet från så kallad ”afradha” (en term som på Gotland hade den speciella betydelsen av en avgift till fränder vid jordförsäljning) för hemgift om 1 marklej (GL 28:5) samt straff för förödande av jord om 3 marklej (GL 63:2).⁶ I lagens gutniska textversioner är termen ”marca laigi”. I den tyska versionen av lagen används på motsvarande textställen termen ”marc laigi”, eller bara ”mark” med ett förklarande tillägg: ”3 mark, att till hyra går för 3 mark”.⁷ I den danska versionen av lagen används termerna ”marcke lege” och ”marcke lei”.

Språkligt måste termen rimligen innebära att det rör sig om jord som ger upphov till en mark ’i lega’, eller som det står i den tyska texten, i ”hure”. Däremot kan vi inte veta vilket slags ’mark’ som avses, eller vilket slags ”lega”.

Vidare finns i Gutalagen även ett annat jordatal: mark guld.⁸ Det omnämns på två ställen: rättgångsregler vid jordtvist om mera eller mindre än 1 mark guld (GL

6. Schlyter 1852: GL 20:13, motsv. i tyGL 22:3, i daGL 23:14; GL 28:5, motsv. i tyGL 38:5, i daGL 37:5; GL 63:2, motsv. i tyGL saknas, i daGL 83:1. Jfr Holmbäck & Wessén 1943 (1979).

7. Schlyter 1852 s. 135. I tyGL 22:3 (som motsvarar GL 30:13) står: ”III Marc, das czu hure geit czu [enligt Schlyter bör detta ’czu’ tas bort] vor III Marc”.

8. I lagens gutniska textversioner är termen ”marc gulz”, i den tyska ”mark goldes”, i den danska ”marck guls”.

32), samt föreskrift att hemgift (lösöre och jord?) får vara högst 2 mark guld (GL 65).⁹

Till sist nämner Gutalagen även de uppenbarligen synonyma termerna 'som bol gäller i mark' (GL 47 om utrymme i hölada) och 'markatal' (GL 53 om skatteinsamling).¹⁰ GL 47 handlar om hur utrymmet skall fördelas i en samfällt disponerad hölada. Detta skall ske efter hur "bol [= gård] gäller i mark" enligt de gutniska och danska lagtexterna, eller "såsom lantgodset blir hyrt efter markatal" enligt den tyska lagtexten.¹¹ GL 53 handlar om skattskyldighet: "Det är ock överenskommet, att om man måste skjuta samman skatt (gutniska: "schut", tyska: "geschos") till landets tarv, då skall man göra det efter marktal (gutniska: "marca tali", tyska: "marke czal"), både av jord och lösöre, men ej av gjorda klenoder."

Alltså framgår här att 'markatalet' har två viktiga funktioner: grund för en gårds andel i samfällighet och grund för skattskyldighet. Vi kan inte veta om 'markatalet' syftar på en taxering i marklej eller i mark guld i Gutalagen. Marklej förefaller troligt, eftersom vi vet att det var detta som senare utgjorde taxeringen på Gotland. Inte heller vet vi om 'marklej' och 'mark guld' kan vara synonyma begrepp. Omöjligt är det inte. Som vi strax skall se finns senare uppgifter om att ett marklej kunde motsvara 5 tunnland åker. I Danmark finns olika beräkningar för en mark guld mellan 6–35 tunnland (Rasmussen 1960).

Utöver Gutalagen finns det en enda medeltida källuppgift rörande jordatal på Gotland. Den visar att termen 'öreslej' förekom. Storleken är okänd, men det kan vara en åttondels marklej.¹² Om ett marklej var 5 tunnland åker skulle ett öreslej vara drygt ett halvt tunnland. Öreslejet vore i så fall större än det gotländska arealmåttet lopländ (= ¼ tunnland), som förekommer redan i Gutalagen (GL 47:1, 48, 56a).

Uppgiften finns på en gravhäll norr om altaret i Fleringe kyrka. Texten är skriven med runor på gutniskt språk. Här talas om "ett oyres laigi", "ett öresleje". Inskriptionens början lyder i översättning av Gustavson 2007: "Gud vare nådig Hegvats själ som här vilar. Han gav ett öresleje i år ...". Stenen dateras till 1300-

9. Schlyter 1852: GL 32, motsv. i tyGL 42, i daGL 42; GL 65, motsv. i tyGL saknas, i daGL 81. Jfr Holmbäck & Wessen 1943 (1979).

10. Schlyter 1852; jfr Holmbäck & Wessén 1943 (1979). GL 47 om hö i lada: "sum bol gielder (eller 'gerder') at marcum", där 'gerder' är Schlyters läsning i hs B. Motsvarande finns i tyGL 59 "also das lantgut gehuret wirt noch marke czal", i daGL 67 "som bol gielder tiil marck". GL 56 om skatt (jfr Pipping 1905–07, s. 56): "marca tali", tyGL 62 "marke czal", daGL saknas. Ambrosiani 1942, s. 121 konstaterar att läsningen "gerder" innehållsligt är fullt tänkbar (samma innebörd som i GL 56).

11. För övrigt framskyntar alltså här en koppling mellan begreppet marktal och förhyring.

12. Det förekom i Skandinavien över tiden olika relationer mellan öre och mark, men 1:8 var en vanlig.

talet.¹³ Gotlänningarna använde runristade gravhällar med gutniskt språk ända fram till 1506. Inskriptionen visar i vart fall att någon gång på medeltiden har Hegvat skänkt ett öreslej, ”oyris laihi”, jord. Äldre översättningar av inskriptionen har velat översätta ”iær” inte med ’i år’ utan ’i Ar’. Det skulle i så fall ange att jorden låg vid fiskeläget Ar i Fleringe längst ut på Gotlands nordvästra udde.

Marklej och beskattning vid de äldsta jordköpen

De fem äldsta bevarade breven rörande jordköp på Gotlands landsbygd är från 1387, 1408, 1482, 1515 och 1527.¹⁴ I de fyra äldsta förekommer inte begreppet marklej, men skattskyldighet nämns ibland. År 1387 utfärdar priorissan Cristin Wipperfördha i Solberga kloster sitt salubrev avseende en ”tompt” (= gård) Licksarve i Barlingbo socken, som sålts till Niclis Sudergute för en summa pengar vars storlek icke anges. Niclis skall ”giwa klostreno til lægo hwart aar 6 fyerdinga”. Vidare skall gården betala sådan skatt som åvilar alla gårdar: ”Item egna scot ælla ok andra handa scot som tillkommande ær ælla garda, thet schal thæn vppehald som i gardenom sitter.”

År 1408 utfärdar länsherren och landsdomaren samt nio prästmän och bönder ett bekräftelsebrev rörande en ”sämjosökning och förlikning” om en ”träta” om Kärna kvarn i Burs socken. Härvid uppges bland annat att kvarnens ägare givit en äng som ersättning till de två gårdar som upplåtit vattenränna till kvarnen. Han hade givit dem ”för den vattugången ett änge, vilket som skattat vid 8 mark silver, dem och deras arvingar till fast fäderne, och evärdelig ägo”. Det är osäkert om ’mark silver’ här skall uppfattas som ett jordatal, eller som en köpesumma vartill skatten relaterats. Termen är känd i köpesummor vid jordköp 1482 och 1515 (se nedan) och senare under 1500-talet.¹⁵

13. Helmer Gustavson, Runverket, på Internet <www.raa.se>, där han våren 2007 framlagt dagens forskningsläge beträffande inskriften, så som den avses presenteras i den ännu otryckta Gotlands Runinskrifter 3. Inskriften är tidigare tryckt i C. Säve 1859 nr 7 s. 39, 52, 74, samt är omnämnd i *Sveriges Kyrkor*, Gotland II s. 59.
14. Ytterligare ett par brev före 1527 finns omnämnda (Siltberg 1990b, s. 252 f.) men de vilkas text är bevarad är: 1387 11/11 perg. orig. i Mariakyrkans samling, RA, tryckt i Wallin II 1776, s. 137–139, och även i Spegel 1901, s. 191 f. 1408 27/5 orig. förkommet, texten finns i två korrupta 1600-talsavskrifter i Domkapitlet i Visby D III: 4, s. 11 och D III: 5, s. 8 f., ViLA, avskrift i Avskriftssaml. 1:24, ViLA. 1482 13/12 perg. orig. i ViLA, tryckt i Lindström II 1895, s. 443. 1515 5/2 perg. orig. inbundet i Landskontoret i Gotl. län G IIIb:6, ViLA. 1527 3/2 perg. orig. i ViLA, avskrift i Avskriftssaml. 161:6, ViLA.
15. På Gotlands landsbygd t.ex. 1541 en andel i en gård 20 m.s.; 1544 en gård 6 marklej 75 m.s.; 1546 en äng 20 m.s.; 1551 2 marklej 16 m.s.; 1556 en gård 10 1/2 marklej 60 m.s. Dessutom förekommer m.s. i liknande dokument rörande Visby stad. Se ViLA:s kataloger över pappers- och pergamentsbrev.

År 1482 utfärdar fyra bönder ett salubrev avseende ett ängsstycke i Liste kvior, som de sålt till 'evinnerligo ägo' till Norrlanda kyrka för 7 "mrk silfs". Uppgifter om jordatal och beskattning saknas.

År 1515 utfärdar (bonden) Joen Klinte i Follingbo salubrev avseende ett markområde kallat Godemyr som han sålt till länsherrens fogde Olef Matssen "att han haver köpt och väl betalt for sex mark silv:r och där han fyra hvid ("hwijde") skatt av samma jord vart år utgiver".

År 1527 utfärdar Joan, kyrkopräst i Hablingbo socken på södra Gotland, sitt salubrev där han avyttrade jord som tillhört hans salig fader (bonden) Jacob Lunda i Hablingbo. Köpare var (bonden) Per Stjups ("Studh") i Hablingbo. Joan berättar i brevet:

jack saldhe Peder Studh boandys i samme fornempda sogen iij markalege jordh liggjandys vndher Lundha gord i samma sogen och ½ markaleghe gaff jac hannom huilken jordh myn fadher tiill förendhe tiill hördhe, Jacopp Lundha, gudh hans syell nadhe, och samma fornempda jordh haffuer han myk betaledh eppter landzens gangh och gammell sydvane hvalt markaleghe for xii mark det löpp tiill hoppa xxxvi mark ... och forbyuder jac alom minom frendom att hyndra glaffa quelya eller mödha epptther thenne dagh oppo fornempda köpp i nagr handhe matto fordy dheth var dhem lagliga vppbudith och inghen aff dhem vylde dheth besytia eller arlighe skatt dher aff att gjöre som dheth syk bör tiill Vysborgs slott oppo kruona [?] vegna vtan jordhen tiill forderff och fyrdingen och myk tiill skadha som skathen skulde vtgöre och annen tyngha.

Brevet 1527 ger en rad upplysningar om marklejet och beskattningen.¹⁶ Vid försäljningen tillämpades ett fast pris per marklejt, nämligen 12 mark "efter landsens gång och gammal sedvana". Vid försäljningen förbjuds "mina fränder" att hindra köpet, eftersom "det var dem lagligen uppjudit och ingen av dem ville det besitta eller årlig skatt därav att gjöre". I Gutalagen finns invecklade stadganden om hur jordköp skulle uppjudas och godkännas av fränder och tingsmän. Den skatt man talar om var kronans skatt till Visborgs slott, och den skulle i annat fall bli "jorden till fördärv och fjärdingen och mig till skada, som skatten skulle utgöra och annan tynga". Detta sistnämnda syftar på ett förhållande, som framkommer senare under 1500- och 1600-talen. Gårdar utan skattebetalande innehavare benämndes ödegårdar, och deras skatt skulle erläggas av någon annan, tydligen med det slutliga ansvaret hos skattekollektivet, dvs. tinges fjärding. Vi skall strax återkomma till det.

16. För övrigt är brevet ett belägg på att Gotlands medeltida prästerskap ofta hämtades ur öns bondeklass.

Marklejet i senare jordköp

I bevarade brev från 1500- och 1600-talet rörande jordköp på Gotlands landsbygd anges vanligen jordens marklejtal. Ett förhållande som har förbryllat är det faktum att försäljningsvärdet per marklej varierar starkt. David Gadd (1945) undersökte 43 gårdsköp ett par årtionden före 1654 och konstaterade att värdet per marklej varierade mellan $\frac{1}{2}$ till 24 daler.

Emellertid är källmaterialet litet och ofullständigt penetrerat. Förklaringarna kan vara många till de olika priserna. Källmaterialet kan vara svårtolkat vad gäller myntslag. Vidare måste man räkna med värdeförändringar över tiden och geografiskt, marknadskrafterna, olika försäljningssituationer ("slätköpsvärde" kontra reellt värde), skillnader mellan frijord och flytande jord. Frijord var skattefri och måste följaktligen ha betingat ett högre värde än motsvarande antal marklej annan jord (gårdar och s.k. flytande jord).

Jordeboksskattens beståndsdelar och fördelning

Stor kontinuitet under ett halvt årtusende har präglat jordeboksbeskattningen av Gotlands landsbygd (Siltberg 2003, 2005). Grunden finns i brevet till Erik av Pomern 1412 från "landet Gotland" genom dess 20 tingsdomare, vari man åtog sig viss skatt och dagsverksskyldighet. Möjligen fanns ansatser till en liknande beskattning före 1412 (Siltberg 2003), som kan ha tillkommit under 1300-talet sedan kungamakten stärkt sin makt över Gotland.

Fram till 1577 försågs jordeboksskatten kontinuerligt med tillägg. Därefter fortlevde den relativt oförändrad, men med en omorganisation 1654, fram till skattelagningen 1747. Då erhöll Gotland en ny skatt uträknad efter svensk jordeboksmetod och den fortlevde med flera förändringar under 1800-talet fram till omkring 1900.¹⁷

Den jordeboksskatt som Gotland erlade fram till 1654 bestod av 54 delar, 'skattepersedlar', varav 7 penningavgifter och 47 olika skattepersedlar in natura. Ifrågasvarande jordeboksskatt förelåg färdigbildad 1577. Antalet skattepersedlar minskades 1654 och var därefter, till 1855, 24 stycken. Liknande tendens fanns i andra skandinaviska landskap, men antalet skattepersedlar på Gotland var jämförelsevis högt. Vi ser här exempel på att ett system med många skattepersedlar inte är liktydigt med hårt

17. Se vidare Siltberg 1986. Brevet 1412 är tryckt i *Svenskt Diplomatarium* (SD) 2 nr 1572. Brevet 1577 är tryckt i Strelow 1633, s. 280–282 och CCD 2, s. 55.

skattetryck; tvärtom tyder enligt min mening många skattepersedlar på att det finns en villighet hos överheten att förhandla och ackordera med undersåtarna.¹⁸

Viktiga källor för vår kunskap om beskattningen är de gotländska länsräkenskaperna. De två äldsta bevarade är *Ivar Axelsson Totts Räkenskapsbok 1485–87* (utg. Melefors 1991), och *Sören Norbys Räkenskapsbok 1523–24* (utg. Melefors 2003). I DRA finns länsräkenskaper vissa år 1600–1645¹⁹, och extrakt från och med 1565.²⁰ Här framgår bland annat att skatten betalades kollektivt av vart och ett av Gotlands 20 ting.

Hur fördelades de olika skattepersedlarna mellan de 20 tingen? Det skedde i nästan samtliga fall enligt en fördelningsmall lagd uppifrån. Det fanns två mallar, den ena okomplicerad med samma avgift för vart och ett av de 20 tingen, och den andra, kallad settingsskatteprincipen, mera differentierad där vissa mindre ting betalade lägre avgift. Jag har visat att settingsskatteprincipen gällde för de äldsta och de flesta av skattepersedlarna (Siltberg 2003, 2005). Principen byggde på att var och en av Gotlands sex settingar skulle betala lika mycket. Av settingarna innehöll 4 vardera 3 ting, och 2 settingar vardera 4 ting; de sistnämnda 8 tingen var något mindre än de 12 andra och betalade därför något lägre avgifter.

Undantagen från sådan fördelningsmall uppifrån var vissa skattepersedlar som uppkommit som ersättning för dagsverken eller andra persedlar. En särställning intog två penningsskatter, vintermantalet och sommarmantalet, som beräknades efter förhållanden på gårdsnivå. Det fanns nämligen en klassificering i tre klasser av öns gårdars dagsverksskyldighet, och jag har tidigare visat (Siltberg 1986, s. 197 f., 210) att det var utifrån denna klassificering som varje gårds avgift blev bestämd till vintermantalet och sommarmantalet.

Uppenbart är sålunda att skattefördelningen går tillbaka på ett tidigare skede då settingarna hade en framträdande roll. Uppenbart är också att settingarna måste ha beaktats även senare, även om de lyser med sin frånvaro i de danska länsräkenskaperna. Gutasagans uppgift om den årliga tributen till sveakonungen på 60 mark silver har brukat tolkas som 10 m.s. per setting. Gutasagans uppgift om skyldigheten att ställa upp med 7 ledungsskepp har brukat tolkas så att varje setting ansvarade för 1 skepp och staden Visby för det sjunde.²¹

18. Ett motsatt resonemang finns i Michael Nordbergs lysande bok *Profetens folk* (1988, s. 100). Han anser att beskattningen gått till ”ytterligheter” när ”trettio olika former” skatt (1498) åvilade ett distrikt.

19. Lensregnskaber, Visborgs len, serie a, DRA. Kopia: film AB 12–17, ViLA.

20. Lensregnskabsekstrakter pk. 3–14, 17–20, 22, 24, 27–30, DRA. Kopia: film A 119, ViLA.

21. Vi vet nämligen från Visbys brev 1353 10/10 till Lübeck att Visby påstod att deras enda befattning med svenske kungens krig var ”när han hade behov av att föra ut en här mot hedningarna, och vi då gav honom hjälp i form av ett fartyg, kallat snäcka” (DS 6:1 nr 4958; översättning från latinet av Gösta Hedegård). Jfr Yrwing 1978.

Jordeboksskattens uppbörd

Ett gotländskt särdrag var att jordeboksskatten först 1654 specificerades per gård. Fram tills dess svarade vart och ett av Gotlands 20 ting för skatteuppbörden. Visserligen noterade staten inkomsterna men själva uppbördsarbetet sköttes inte ”statligt” utan ”kommunalt”. Tingsdomarens roll i detta sammanhang har särskilt diskuterats. Carl-Johan Gardell (1986) har hävdad att tingsdomarna fungerade som en aristokrati och fördelade jordeboksskatten godtyckligt. Jag har hävdad att det gotländska bondesamhället var tämligen egalitärt och att tingsdomarna hade den rättvisa marklejtaxeringen att gå efter då skatten skulle fördelas (Siltberg 1989, 1990a, 1993a).

Hur uppbörden gick till framgår av två bevarade uppbördsböcker, dels räkenskapsboken 1523–24 och dels den s.k. jordeboken 1610/11 (DRA). De har fungerat som länsadministrationens uppbördsloggare, vilka försetts med noteringar löpande under respektive räkenskapsår 1523/24 och 1610/11. Grunden för loggaren är en mall bestående av rubriker för vart och ett av Gotlands 20 ting. Under varje ting har skattepersedlarna fått varsin rubrik. Därutöver uppräknas under några skattepersedlar tingets underavdelningar (fjårdingar och motsvarande). När den ovannämnda mal-len var nedtecknad har skrivarna under varje skattepersedel gjort noteringar när leveranserna skedde. Det är här bondenamnen förekommer. Långtifrån alla bönder nämns vid namn, endast de som utfört leveranserna. Tingsdomarna förekommer oftast. Skatten ålåg tinget, i vissa fall fjärdingen (motsvarande).

Även räkenskapsboken 1485–87 är vad gäller dess skattekonton (endast penningsskatterna) upplagd på samma sätt som böckerna 1523/24 och 1610/11. Här nämns dock inte fjårdingar och motsvarande.

Det ovan sagda innebär att staten före 1654 inte kontrollerade vilka bönder som levererade vad. Dessa beräkningar skötte bönderna och deras tingsdomare själva, och systemet har uppenbarligen inneburit att skatten för en gård varierade år från år. Det finns uppgifter om att det skall ha använts ett femårigt turnussystem.²²

Källorna före 1654 ger en svårtolkad bild av skattesystemet. För sentida historiker, och uppenbarligen också för samtida tjänstemän,²³ har detta kunnat ge en föreställning om oreda i uppbörden, kanske godtycke. Därför bör man observera att ett initierat vittne i samtiden uppfattade det annorlunda. I sin skildring av Danmarks ekonomi och kameralistik, som härstammar från 1630-talet, skrev Arent Berntsen, att det på Gotland av jordeboken inte framgick vem som skulle betala vad. I stället sköttes detta av ”bönderne dem själv”, så att ”enver visst vet”, trots att gårdens

22. Se därom Siltberg 1986 och 1993a samt Arfwidsson Bäck 1967. Jfr Steffen 1943, s. 28 f., som bl.a. inte tror på det 5-åriga turnussystemet utan anser att det vore en ”orimlighet”.

23. Jfr Gardell 1986, s. 110–112.

jordboksskatt varierade (enligt hans åsikt kraftigt) år från år.²⁴ Jag skall strax citera och kommentera Berntsen mera utförligt.

Först i jordboken 1654 blev jordboksskattens persedlar fördelade per gård. Nu blev det möjligt för statens fogdar och befallningsmän att ta över skatteuppbörden från den ”kommunala” administrationen.

Marklejet i beskattningens källor och dess första frånvaro

Det faktum att marklejet inte omnämns i de ovannämnda länsräkenskaperna 1485–87, 1523–24 och 1565–1645 har varit främsta orsaken till att man i tidigare forskning ansett att marklejet vid denna tid saknat betydelse för beskattningen. Förklaringen till marklejets frånvaro är dock en annan. Länsräkenskaperna är upprättade av överheten, och eftersom den inte lade sig i hur bönderna fördelade skatten inbördes behövde den inte dokumentera marklejtalen.

Det var fördelningsmallarna tingen emellan som överheten höll reda på, liksom de reella skatteleveranserna från vart och ett av de 20 tingen. Direktkontakten med de skattebetalande bönderna ombesörjdes av lokalsamhället, av tingets förtroendemän, inte av den statliga utan av den ”kommunala” administrationen. Vi får räkna med att tingsdomarna och de andra förtroendemännen inom tingen med underavdelningar (fjårdingar) höll reda på marklejtalen och anpassade skatteuppbörden därefter. Några arkivalier från den ”kommunala” skatteadministrationen är emellertid inte bevarade, bortsett från de nedan nämnda ”tingsrullorna” 1644/46.

Den danska överheten har inte varit okunnig om marklejen. Bland annat kom man i kontakt med marklejt då man medverkade i jordköp, exempelvis 1631 då länsherren sålde ödegården Ajvide i Eksta om 6 marklejt.²⁵ Dessutom anges gårdarnas marklejt i två sammanställningar över gotländska ödegårdar, en ca 1585 och en 1618, som finns bland Danske Kancellis inkomna handlingar.²⁶ Sammanställningen 1618 utgörs av ingivna listor från tingsdomarna till den kungliga kommission som detta år besökte Gotland. Troligen har listan omkring 1585, som är en samlad renskrift, liknande ursprung och funktion gentemot den liknande kungliga kommission som 1585 besökte Gotland. År 1618 är det endast tre ting, som ger upplysning om respektive gårds marklejt, men 1585 samtliga ting.

24. Berntsen 1650–56 (1971) del 2–4 s. 86 f. Betr. datering se Feldbæk 1994.

25. Avskriftssaml. 1:34, ViLA.

26. Original: D.K. B 160, DRA (1585 utgör bilaga till 1618, och 1618 utgör bilaga till 1634 9/5). Kopia: film AB 25 och Avskriftssaml. 222:1 s. 501–520 (1585), s. 790–829 (1618), ViLA. Avskrift av S. Engquist av 1585 i Avskriftssaml. 7, ViLA. Jfr Engquist 1973. Sammanställning av 1618 av T. Siltberg i Avskriftssaml. 136:2, ViLA. Se vidare Siltberg 1986, s. 176 ff.

Enligt ödegårdslistorna var 15 % av öns ca 1540 gårdar ”öde”, dvs. icke skattebetalande. Antalet var 214 ödegårdar 1585 och 206 ödegårdar (2 ting saknas) 1618. Märkligt nog förhåller det sig så att staten inte beviljade det gotländska lokalsamhället någon reduktion av jordeboksskatten som stod i proportion till 15 % ödegårdar.²⁷ Antalet gårdar som staten varje år gav skattefrihet var (såvitt känt) högst 11 st. före år 1619. Sistnämnda år gjorde staten 258 gårdar skattefria i samband med en epidemi. Därefter var det årligen fram till 1644 vanligen högst ett hundratal (maximalt 163) gårdar som befriades från jordeboksskatten (Siltberg 2000, s. 132, jfr III f.). I stället var det lokalsamhället som gav gårdarna skattefrihet. Det ordnades så att någon annan betalade gårdens skatt till staten.

De i ödegårdslistorna uppräknade gårdarna var tydligen i de flesta fall likväl bebodda. Listorna ger uppgift om vilka som skattade för gårdarna. Av de 214 ödegårdarna 1585 var det i de flesta fall (140 gårdar) en eller två andra namngivna bönder, eller ”fjärdingsmännen” (56 gårdar) som betalade. För de återstående 18 gårdarna betalades skatten av sockenmännen, en Visbyborgare, en präst eller någon annan. Vad gäller de 206 ödegårdarna 1618 förekommer samma kategorier skattebetalare som 1585, men uppgift saknas för många gårdar.

När ”fjärdingsmännen” betalar är det alltså skattekollektivet som trädde in, de bönder bosatta i fjärdingen som kollektivt ansvarade för att jordeboksskatten erlades. Av uppbördsböckerna 1523/24 och 1610/11 vet vi att vissa skattepersedlar erlades av fjärdingen och vissa av tinget. Vi vet inte vilken nivå, tinget eller dess underavdelning fjärdingen (eller motsvarande) som hade det slutliga ansvaret för att det totala skattebeloppet erlades. Det kan förfalla troligt att tinget hade något slags övergripande ansvar. När det gäller kollektivt ansvar för en ödegård verkar det emellertid inte vara tinget, utan i stället fjärdingen och ibland socknen, som träder in som skattebetalare.

Vart och ett av de 20 tingen måste ha haft listor över sina gårdar. I Revisionsboken 1653 hänvisas ofta till ”tingsrullan”. Uppenbarligen är det en samling sådana tingsrullor, som under rubriken ”Jordeboksanteckningar” vid okänd tidpunkt har arkiverats i Kammararkivet (RA). De kan dateras till 1644/46 och omfattar 11 av de 20 tingen (Siltberg 1993a, s. 16, 98 f. not 50). Rullorna anger gårdarnas marklejtal och hemmanstal. Hemmantalssiffran anges för nästan alla gårdar till 1 eller ½, liksom i de danska mantalslängderna, men i enstaka fall förekommer siffrorna ⅓ och ¼; det är enda gången lägre hemmanstal än ½ uppges under Gotlands dansktid.

Den första källan som anger marklejsiffra för samtliga gårdar är den första svenska s.k. jordeboken 1646. Den jordeboken bibehöll det danska systemet att uppge

27. Å andra sidan var staten frikostig mot gotlänningarna med befrielser från mantalslängdsbeskattningen (Siltberg 2000).

jordboksskatten i klumpsomnor för varje ting, men som ett komplement tillfogades en lista med namn på tingets bönder och gårdar samt deras hemmanstal och marklejtal. Uppgift om varje enskild gårds jordboksskatt anges första gången i jordboken 1654, då gårdarna genom den nya skattläggningen erhöll en fixerad jordboksskatt som framdeles var likadan år från år. Denna skatt var uträknad främst utifrån gårdarnas marklejsiffror. Dessa kan därigenom från och med 1654 anses ha varit överspelade och inaktuella. Man fortsatte likväl att ange gårdarnas marklejsiffror i jordböckerna ända fram till 1745. I dag är jordatalet 'marklej' enbart historia, men termen finns faktiskt ännu (2007) i Gotlands gällande fastighetsregister, nämligen som namn på tre olika markområden: "En marklej jord" i Vallstena socken, "Tre marklej jord" i Roma socken, samt en namne "Tre marklej jord" i Västerhejde socken.

Marklejet och annan gårdsklassificering

Först i svenskarnas jordbok 1646 åsattes de gotländska gårdarna "mantal". En grund till mantalssättningen fanns i danskarnas gårdsklassificering i "helle" och "halve gaarde" i mantalslängderna,²⁸ men nu 1646 fick några tiotal gårdar mera differentierade mantalssiffror mellan $\frac{3}{4}$ och $\frac{1}{8}$. Man gick tydligen efter marklejklassificeringen och de ovannämnda tingsrullorna. Sammanlagt upptog 1654 års jordbok 1 246 mantal och 13 719 marklej. Vissa av de drygt 1 500 gårdarna var 1653 delade så att det fanns 1 763 gårdsbruk, av vilka 93 % hade storlek mellan 3 och 19 marklej; minimisiffran var 0 och maximisiffran 32 marklej (Siltberg 1993b).

Sälunda var gårdarna på Gotland vid 1600-talets mitt klassificerade dels efter ett gammaldags finskaligt jordatal, marklejet, dels efter ett grovskaligt modernare system i mantal. På svenska fastlandet var bilden mångenstädes densamma, men här hade utvecklingen ofta gått längre i att göra mantalet till ett rättvist tal för skattefördelningen.²⁹ Det har felaktigt hävdats att Gotland före 1654 på ett grundläggande sätt skilde sig från Sverige vad gäller gårdarnas klassificering.³⁰

En tredje klassificering av de gotländska gårdarna finns i den s.k. husarbetsboken omkring 1570-talet, som anger varje gårds dagsverksskyldighet. Det sker i 3 klasser, i penningar motsvarande 8, 10 och 12 skillingar. Gårdarnas rangordning här överensstämmer mycket bra med marklejsiffrorna.³¹ De sammanräknade talen för marklej

28. Betr. halvgårdsräkning på 1500- och 1600-talen, se Siltberg 1986, s. 177, 189.

29. Thulin 1890, s. 19 ff., i sht 25, 29, 41; 1935, s. 50 f., 89–92; Rydin 1881, s. 83 f.; Wirsell 1968, s. 11 f.

30. Fritzell 1974, s. 8. I viss mån även Dannert 1939, s. 69.

31. Ersson 1974 har undersökt Bro setting, jfr Siltberg 1986, s. 194 f.

och dagsverkskyldighet för de 20 tingen överensstämmer också mycket bra (Siltberg 1986, s. 210).

Marklejsiffrorna har uppenbarligen utgjort en verklighetsanknuten värdering av gårdarnas skattekraft. Det måste ha varit orsaken till att marklejsiffrorna valdes till grund för skattefördelningen 1654 (se nedan).

Marklejets storlek

Tyvärr finns ingen bevarad dokumentation om hur man fastställde marklejsiffrorna för en gård eller ett markområde. Rimligen bör det ha förekommit tvister i ämnet, men det var före den tid då domböcker finns bevarade. Tre definitioner gavs 1645, 1653 och 1683. Bönderna uppgav 1645 till landshövdingen att ”3 tunnland skall vara ett markleje hos den som nog åker haver, sammalunda skall ock vara markleje i äng så mycket som tre karlar i en dag kunde avslå”.³² Vid skatteläggningen 1653 uppgav kammarrevisor Gustaf Berg i revisionsbokens företal att han varit:

förorsakad noga att efterfråga vad ett markleje vara och varutinnan det bestå skall. Därpå man sanningen likmätigare svar ej haver kunnat bekomma, än att ett markleje skulle vara och bestå av fem tunnland åker eller 5 mans slätt äng, eller ock av halvparten varje såsom av 2½ tunnlands åker och 2½ mans slätt äng eller dubbelt så stort stycke starr, ag, skog, bete eller utmark, som 5 mans slätt äng vara eller däremot efter dugligheten proportioneras kan. Så räknas ock markelejen i fiske och vatten efter dess duglighet och icke storhet.³³

Haqvin Spegel skrev 1683 att:

til een marksläje fordras efterschrefne ägor: 1½ tunnas utsäde, 2 mansslät hö, 1 mansslät starr och så mycken skog att it trä /överstruket: när thet felles/ rekker thet andra när de äre felde på en circulrun plats.

Citatet här har hämtats från Spegels originalmanuskript – i den 1901 tryckta utgåvan har texten om skogen blivit ofullständig och ännu mera svårbegriplig (”... så mycket skog att ett trä räcker det andra när de äre på en circulrund plats”).³⁴ Definitionen 1653 har grundbetydelsen 5 tunnland eller mansslätt och definitionen

32. Landshövding Ulfsparres brev 1645 23/12 till Kammarkollegiet, RA, här cit. efter Dannert 1939, s. 96 f. not 95–96.

33. Revisionsbok för Gotland 1653, 1, s. 26.

34. Haqvin Spegel, ”Gottlands Goodhet ...”, handskrift i KB, Sthlm, M126, kapitel Gotland VIII. Jfr H. Spegel, *Rudera Gothlandica*, tryckt 1901.

1683 kan tolkas ungefär likadant (4½ enheter plus skog).³⁵ Avvikelsen 1645 kan ha någon särskild förklaring, kanske att frågan var otillräckligt undersökt eller att bönderna ville nedtona skatteunderlaget för ett marklejt. En möjlighet är att man 1645 talade om utsädet, för vid denna tid förekom både tvåsåde och tresåde på Gotland (Siltberg 1992).

Det skall nämnas att en undersökning (Siltberg 1992) av drygt en tiondel av Gotlands 1540 gårdar har visat att flertalet gårdar (80 %) uppvisar ett antal av mellan 3 och 6 tunnland åker eller mansslätt äng per marklejt. Mot bakgrund av att gårdarnas övriga ägoslag bör läggas till, men inte låter sig mätas, får man konstatera att resultatet stämmer rätt bra med de ovannämnda definitionerna.

Marklejets roll för skattefördelningen 1654

Hur fördelar man en jordeboksskatt enligt jordatal och hemmanstal? I det gotländska arkivmaterialet får man en möjlighet att bitvis i detalj se hur en sådan sak kan genomföras i praktisk verklighet. Här skall vi nu i all korthet utnyttja denna möjlighet i arkivmaterialet, vilket inte tidigare skett i litteraturen.

I tidigare forskning verkar man outtalat ha utgått från att svenskarnas skattläggning av Gotland 1653–54 resulterade i en jordeboksskatt, som på något sätt var grundad på de detaljerade gårdsbeskrivningarna i Revisionsboken 1653, som beskriver gårdarnas åker, äng, bete, skog och fiske med mera. Det ligger nära till hands att tro detta. Man ville gärna se det som en orsak till att gårdsbeskrivningarna blev nedtecknade. Likväl uppges uttryckligen i Revisionsbokens inledning vad gäller skatten 1654 och dess ”fördelning på vart och ett hemman ... att halvparten är på mantalet och halvparten på marklejen beräknad”.³⁶ Som ovan påpekats blev detta omnämnt av Birgit Arfwidsson Bäck 1967 och 1971. Jag konstaterade att denna *fifty-fifty*-fördelning gällde springeskatten, som beräknades enligt gårdens marklejsiffra och mantalssiffra, medan den årliga räntan var direkt proportionell mot gårdens marklejsiffra.³⁷ Min något grovskaliga undersökning 1986 gav resultatet att marklejsiffrans bestämmande av den årliga räntan skulle vara 100 %, men som vi strax skall se verkar den i realiteten vara något mindre, nämligen 70–80 %.

Summan av Gotlands läns jordeboksskatt enligt 1654 års skattläggning uppgick till 26 304 daler silvermynt, varav ’årlig ränta’ 13 909, ’springeskatt’ 6 395 och ’ladugårdsarbete’ 5 999 dr smt. Det sistnämnda var huvuddelen av allmogens dags-

35. För begreppet ”tunna utsäde” kan man böra göra ett påslag med 1 eller ½ tld för två- eller treskiftesbruk. För starr bör enheten 1 räknas som ½ om man beaktar definitionen 1653.

36. Revisionsbok för Gotland 1653, 1, s. 23.

37. Siltberg 1986, s. 191; 1993a, s. 15 ff.

verksskyldighet uttryckt i pengar.³⁸ Årlig ränta och springeskatt erlades i form av 22 skattepersedlar, av vilka en bestod av pengar och 21 bestod av olika slags naturprodukter.³⁹ Skillnaden mellan årlig ränta och springeskatt (som huvudsakligen utgick i samma slags persedlar) angavs 1654 vara enbart historisk: springeskatten angavs vara utformad så att den i penningvärde skulle motsvara vissa numera avskaffade skattepersedlar, som före 1654 hade cirkulerat med vissa intervaller mellan de skattskyldiga bönderna (den s.k. gången).

Hur beräknade man 1654 skatten för en gård? Inför den här artikeln har jag försökt klarlägga frågan. En del av svaret får man mycket enkelt. Det visar sig nämligen att det finns en instruktion i klartext för skatteberäkningen för den ena av jordeboksskattens två delar, nämligen den mindre delen, springeskatten. Denna instruktion utgörs av små noteringar skrivna i inledningen till varje ting i ett av exemplaren av 1654 års jordebok.⁴⁰ Noteringarna är formelartade och lyder exempelvis för Hoburgs ting (s. 1): ”Springeskatten utgår i detta ting, näml.: Av var hel gård ½ ta strömming, 1 g. får. Av vart markelej 2 mk smör, 3 mk talg”. Som synes kan man enligt denna instruktion lätt räkna ut springeskatten för en gård om man vet hemmanstalet och markelejsiffran. Vidare kan man för varje ting exakt beräkna hur stort belopp av tingets springeskatt uttryckt i pengar som beräknats efter gårdarnas markelejsiffra och gårdarnas mantalsiffra.

Det sistnämnda är av intresse då man vill besvara frågan: ”Hur mycket av skatten berodde på markelejsiffran?” För varje ting kan man räkna ut detta om man betraktar summan hemmanstal och summan markelej. Vilketdera genererade det största ekonomiska värdet i springeskatten enligt den ovan nämnda instruktionen? Då man gör dessa uträkningar för varje ting visar det sig att fördelningen verkligen var *fifty-fifty*, men med en liten övervikt för mantalsciffrans betydelse.⁴¹

Så långt om springeskatten. Hur förhåller det sig då med jordeboksräntans större del, den årliga räntan? Kan man göra motsvarande beräkningar för den? Ja, men det är långt mer tidskrävande. Tyvärr återfinns inte i jordeböckerna 1654 några instruktioner i klartext om hur man gjort framräkningen av årliga räntan. Sådana måste ha funnits. Orsaken att de inte har skrivits in i jordeböckerna är säkerligen att dessa instruktioner, jämfört med springeskatten, var betydligt längre (ett femtontal olika

38. Därutöver skulle allmogen utföra ”samsarbete” (Siltberg 1986).

39. Jordebok ”1654 defekt”, kammararkivet, RA, s. 1606 f.; kopia på film AB 76, ViLA. Arfwidsson Bäck 1967, s. 63 f., 111 ff., 139.

40. Exemplaret ”1654 defekt”, kammararkivet, RA; kopia på film AB 76, ViLA. Exemplaret ”1654?, året osäkert” (likaså kammararkivet och film AB 76) är ofullständigt.

41. Markelejsiffran har legat till grund för 48–52 % av totala springeskattens belopp i flertalet ting, men något lägre i 7 ting (Rute ej beräknat): Endre 42 %, Forsa 43 %, Lina 45 %, Garda 45 %, Eke 47 %, Hoburgs 39 %, Hablinge 42 %.

persedlar) och betydligt flera. Inte bara vart och ett av tingen (20 st.) utan var och en av fjärdingarna och motsvarande (75 st.) hade sitt eget system för årliga räntan. Antagligen tyckte skrivaren att det blev för mycket att skriva in alla dessa instruktioner i jordeboken.

Emellertid kan instruktionerna rekonstrueras, men det är ett tidskrävande arbete som måste ägnas varje skattepersedel i varje fjärding. Då man granskar sifferserierna framträder nämligen i de flesta fall tydliga mönster som visar hur skattepersedeln räknats fram i proportion antingen mot gårdens marklejsiffra eller mantals-siffra, eller en bestämd del av persedeln mot vardera siffran.

Att på detta sätt göra en total genomgång av materialet för hela Gotland vore mycket tidskrävande. Jag har begränsat mig till att undersöka den första fjärdingen i tre ting, på södra, mellersta och norra Gotland, nämligen Fardhems fjärding i Hemse ting, Dalhems fjärding i Halla ting respektive Othems fjärding i Forsa ting. Det visar sig att flertalet skattepersedlar var helt eller delvis proportionella mot gårdarnas marklejsiffra,⁴² men vissa var enbart relaterade till mantals-siffran.⁴³ Dessa proportionella förhållanden skapar vanligen helt tydliga och regelbundna sifferserier, även om det i några fall för vissa persedlar förekommer smärre oförklarliga undantag och differenser i beloppen. Efter undersökningen har jag kunnat räkna ut årliga räntans avgiftsnivå i pengar, som åvilade varje marklejt och mantal i de tre fjärdingarna. Beloppen (silvermynt) var för 1 marklejt 20 öre i Fardhems fjärding och Dalhems fjärding och 42 öre i Othems fjärding, samt för 1 mantal 100 öre i Fardhem, 115 öre i Dalhem och 88 öre i Othem. Till sist kan så marklejsiffrans betydelse bestämmas. Resultatet blir att marklejsiffran bestämde 75 % av årliga räntan i Fardhems fjärding, 73 % i Dalhems fjärding ting och 83 % i Othems fjärding.⁴⁴

Det skall observeras att det ”mantal” som inverkar på skatteuträkningen 1654

-
42. Följande beräkningsgrunder användes för de 13 skattepersedlar som 1654 fanns i följande tre fjärdingar: Fardhems fjärding (1), Dalhems fjärding (2) och Othems fjärding (3). Beräkningen var proportionell mot marklejsiffran (mkl), mantals-siffran (mtl) eller båda siffrorna enligt följande: Penningar 1 mkl, 2 båda, 3 mkl. Råg 1 mtl, 2 båda, 3 mkl. Korn 1 båda, 2 båda, 3 mkl. Havre 1 båda, 2 båda, 3 mkl. Gryn: 1 saknas, 2 mtl, 3 saknas. Smör 1 mkl, 2 saknas, 3 mkl. Fläsk 1 båda, 2 mkl, 3 mkl. Talg 1 mkl, 2 båda, 3 mkl. Tjära 1 mkl, 2 båda, 3 båda. Ull 1 mtl, 2 mtl, 3 saknas. Ägg 1 mtl, 2 mtl, 3 saknas. Hö 1 saknas, 2 mtl, 3 mtl. Ved 1 mtl, 2 mtl, 3 mtl.
43. Sistnämnda avgifter var vanligen proportionella mot mantals-siffran, men i vissa fall åsattes gården en bestämd avgift utan avseende på mantalets storlek. Ibland förekom en avgiftsbe-frielse för de allra lägsta mantalsstorlekarna samt för ”tomter” som saknade mantals-siffra.
44. Fardhems fjärding innehöll 222,5 marklejt och 15 mantal vilket gav en årlig ränta av 184 dr smt, Dalhems fjärding 207 marklejt och 13,5 mantal vilket gav 177 dr smt och Othems fjärding 124,5 marklejt och 12 mantal vilket gav 195 dr smt.

(vilket nämns i revisionsbokens inledning) var det grovskaliga samtida hemmantalet, gårdstalet, inte det medeltida vintermantalet, som Sune Ambrosiani (1942) felaktigt trodde. Hans felaktiga tankar om avgäldsensheten tunnland och vintermantalet som ersättning för marklejt har levt kvar i senare gotlandsforskning (Ers-son 1974, s. 28).

1654 års skattefördelning enligt marklejet blev för flertalet gårdar helt, och för övriga gårdar delvis, i kraft till skattläggningen 1747. Det talar för att fördelningen har upplevts som acceptabel för de berörda. Samma bild får man då man jämför några gårdars (Hemse fjärding) andel av skatten 1654 och efter den nya skattläggningen med svensk jordeboksmetod 1747. De 19 gårdarna har mycket näraliggande procentuella andelar av fjärdingen marklejt 1654 och ränta 1748 (Siltberg 1993a, s. 16).

Från och med 1653 var gårdarnas marklejsiffror fasta. Det sammanhänger med att den svenska överheten i princip förbjöd jordöverlåtelser mellan gårdarna (Siltberg 1990b). Före 1653 däremot var siffrorna uppenbarligen föränderliga. Källorna är inte många: tingsrullorna 1644/46, de svenska jordeböckerna 1646–49 samt revisionsboken 1653. Ändringarna är inte talrika men de förekommer, och för vissa gårdar diskuteras de i Revisionsboken 1653.

Marklejets roll för skattefördelningen före 1654

Den ovan beskrivna skattefördelningen av år 1654 var mycket strikt uträknad efter marklejsiffror och mantalssiffror enligt i varje fjärding och ting föreskrivna regler. Enligt min mening finns det ingen anledning att tro att allt detta introducerades som någon nyhet 1654. Det sannolika är att man byggde på äldre traditioner och jag skall strax anföra några exempel som enligt min mening visar detta.

Hittills har uppfattningen inom forskningen varit att de gotländska gårdarnas jordeboksskatt före 1654 varierade våldsamt år från år. Exakt den bilden har nämligen förmedlats av det främsta samtida vittnet, Arent Berntsen, i hans stora tryckta (1650–56) skildring av Danmarks ekonomi och kameralistik, som härstammar från 1630-talet. Han skriver att en gårds skatt ena året kan uppgå till några tjugotals dalers värde, men nästa år till endast några få mark (en mark = $\frac{1}{4}$ daler). Han uppger att de naturapersedlar som en bonde erlagger inte alls är desamma år från år. Den bild av den stora obegripligheten i Gotlands skattesystem, som Berntsen framlägger, har uppenbarligen förmedlats till honom av 1630-talets danska statstjänstemän med erfarenhet av Gotland.

Lägg för övrigt märke till hur Berntsen, i detta fall säkerligen med rätta, betonar att det inte är överheten utan ”bönderne dem själv” som administrerar skatteuppbörden. Bentsen skriver:

Gullands Landgilds omgang. ... Det gandske Lands Landgild er udi en Summa sammen regned saa at aff Jordbogen icke vides hvad aff en hver Bonde skal fordris, hvorvit dog aff en hver aarlig skal udleggis vide Bønderne dem sielff at mellum ligne, oc om end dermed er stoer Omskiffelse, idet: At icke aff en Gaard et Aar som det andet udgiffvis, men aff hvilcken et Aar giffvis 1 Tynde Korn, aff den samme giffvis et andet Aar et Faaer, eller et Lamb, det 3 Aar fast ickon 1 par Høns, 4 och 5 Aar en anden Species, indtil gandske omkring gaar, oc endog der med er saadan u-lighed, at den hvis Landgilde et aar ved nogle Snese Daler i Pendinge kand andrage, kand det andet Aar tilkomme med Landgilde aff nogle faa Marckers Pendinges Værd. Saa haffvis alligevel med samme Landgilds udgiffit slig vißhed at en hver vist veed hvilcket aar hand Øxen oc hvilcket Aar hand Faar, Høns eller andet skal udgiffve, er det oc med saadan Lighed omlagt, at det stedße den Sum, hvilcket aff Landet til Landgild skall giffvis, lige opløber.⁴⁵

Hittills har Berntsens bild fått stå oemotsagd. Det beror på att källorna före 1654 onekligen har givit en svårtolkad bild av skattesystemet. De bevarade uppbördsböckerna dokumenterar enbart de bönder som utförde själva leveranserna. Länsräkenskapernas förteckningar över skatteavkortningar, som förekommer vissa år 1600–1644, avser nästan alltid grupper av gårdar, där det är omöjligt att urskilja en enskild gårds skattebelopp.

Inför den här artikeln har jag försökt dammsuga länsräkenskapernas skatteavkortningar efter de användbara uppgifterna om gårdars årliga skatt, som trots allt förekommer.⁴⁶ Materialet ifråga har visat sig föreligga, och trots att det är litet är det tillräckligt för att man skall kunna modifiera och i viss mån vederlägga Berntsens ovan citerade framställning.

Skatteavkortningarna ger ibland uppgifter om enstaka gårdar, men för att uppgifterna skall vara användbara behöver de antingen avse samma gård några år i följd, eller avse några gårdar samtidigt i samma fjärding (eftersom det är fjärdingen som kollektivt erlägger jordeboksskatten). Det visar sig att skatteavkortningarna erbjuder sådana uppgifter i tre fall: 1) för gården Snoder i Sproge 1633–44⁴⁷ som åtnjöt skattefrihet för Gotlands landsdomare,⁴⁸ 2) för de tre gårdarna Botarve, Olovs och Mårtens i Öja socken som åtnjöt skattefrihet 1635 och 1637–44 beviljad åt tre stenhuggare vid Burgsvik samt 3) för några tiotal gårdar 1629–31 där det finns angivelser

45. Berntsen 1650–56 (1971) del 2–4, s. 86 f. Betr. datering se Feldbæk 1994.

46. Lensregnskaber Visborgs len serie a) 1600–1645, DRA; filmkopia rulle AB12–17, ViLA. Papperskopia från filmen av huvudböckerna finns i Avskriftssamlingen enhet A 241, ViLA; där finns uppgifter om samtliga skatteavkortningar. Utöver huvudböcker innehåller serien extrakt och bilagor. I vissa fall är uppgifterna något utförligare i vissa tingsvittnen som finns bland bilagorna, se avskrift (okollationer) i Avskriftssamlingen A 115:3, ViLA.

47. Terminologisk upplysning: 1633 års skatt ingår i räkenskapsåret 1633/34.

48. Siltberg 1991, s. 202; 1993a, s. 40.

uppdelade per gård, främst i Othems, Ardre, Stenkumla och Sproge fjärdingar.⁴⁹ Möjligen skulle uppgifterna om ytterligare några gårdar kunna vara av intresse, men jag har i det här sammanhanget av tidsskäl avstått från att använda dem.⁵⁰

Det finns problem med skatteavkortningarna som källa. De visar enbart upp bördens som den avsågs vara. Okända för oss förblir således de måhända sofistikerade uträkningar som låg till grund för de olika varubeloppen. Kanske förekom avlösningar och byten av vissa varor enligt olika, nu osynliga system. En stor osäkerhetsfaktor ligger i det gotländska skattesystemets hörnsten, dess kollektiva karaktär. Vi får räkna med att fjärdingen ibland inom sig beviljade vissa gårdar skattenedsättningar helt enkelt genom att de övriga gårdarna, antagligen tillfälligt, övertog deras avgiftsbelopp och delade dem sinsemellan.

Med detta sagt kan vi nu övergå till de slutsatser man likväl kan dra av materialet. Det visar sig att jordeboksskatten för Snoder och de tre stenhuggargårdarna vederlägger Berntsens uppgift om en beskattning som år från år varierade våldsamt. I stället uppvisar dessa gårdars skatt inte alls några tvära kast.

Snoder erlade 1633–44 med små variationer årligen följande: bräder (4 st.), fläsk (36 mk), får (alltid 1 st.), gryn (2 kannor), havre (alltid ½ tunna), korn (1½ ta), ost (10 mk), råg (½ ta), smör (30 mk), talg (10 mk), tjära (3 tr), torsk (1 lispund), ull (3 mk). Värdet av denna tämligen fasta årliga skatt var 27 dr smt, vartill kom penningsskatter på cirka 1 dr, alltså 28 dr smt/år (Siltberg 2005; Arfwidsson Bäck 1967, s. 137 f.)

Dessutom erlade Snoder ett antal avgifter som inte var årliga, utan sporadiska, och som enligt något i dag okänt schema återkom vissa år. Uppenbarligen är det dessa avgifter som utgör det som under dansktiden kallades ”gången” och under svensktiden ”springeskatten”. Ekonomiskt utgjorde detta en mindre del av Snoders skatt, långtifrån att, som Berntsen framställer det i citatet här ovan, dominera beskattningen. Jag har inte i samtida källmaterial 1653–54 sökt efterforska exakt vilka skattepersedlar som svenskarna ansåg ingick i springeskatten, men rimligen var det just persedlar av det här slaget. Det rör sig uppenbart om varor som erlades sporadiskt därför att de hade en viss fysisk storlek, som skulle ha orsakat att årsmängden hade blivit för stor om varan hade erlagts av varje gård varje år.

49. Papperskopior finns i Avskriftssamlingen A 241, ViLA, enligt följande: 1629, s. 111 ff.; 1630, s. 102 ff.; 1631, s. 280 ff.; 1633, s. 595; 1634, s. 737; 1635, s. 816, 819; 1636, s. 910; 1637, s. 1012 f., 1015; 1638, s. 1106, 1109; 1639, s. 1211 f., 1214; 1640, s. 1322, 1325; 1641, s. 1434, 1437; 1642, s. 1544 f.; 1643, s. 1636 f., 1640; 1644, s. 1750 f., 1753.

50. Det gäller ytterligare några av gårdarna som omnämns 1629–31, främst i Mästerby, Hangre, Kräklinge och Hejdeby fjärdingar samt Grötlingbo hälft. Vidare gäller det några gårdar för vilka uppgifter finns för ett flertal år 1600–1644, men eftersom dessa gårdar på olika sätt är statsägda är de kanske atypiska vad gäller beskattningen: Högbro i Halla socken, Änggårde (Djurgården) i Björke socken samt Prästgården-Kutemora på Fårö.

I fallet Snoder utgörs ifrågasvarande persedlar av följande persedlar vissa år: kor, köpestutar, ”slaktarskinn” (lammskinn), gäss, höns, kalk, kol, sparrar och ved.⁵¹ Värdet av dessa persedlar var 77 dr smt på 12 år, alltså drygt 6 dr/år. Den i styckepris dyraste skattepersedeln, ”kungens ox”, uppträdde ej för Snoder under dessa år, men väl den näst dyraste. Dessa två dyraste skattepersedlarna var ”kungens ox” (15 dr smt/st.) och ”köpestut” (10½ dr smt/st.). Vart och ett av de 20 tingen skulle årligen utgå 1 st. ”kungens ox” och vanligen 5–7 ”köpestutar”. Dessa persedlar, liksom de andra sporadiska, cirkulerade på okänt sätt mellan tingets gårdar. Det måste ha varit en tung avgift, då den så kallade ”oxegången” (som den kallas 1652) kom till gården.⁵²

Sammanfattningsvis erlade Snoder 1633–44 en årlig jordeboksskatt i fasta persedlar på 28 dr smt och ambulerande persedlar på i genomsnitt 6 dr smt. Dessa summor ligger påfallande nära motsvarande belopp enligt skattläggningen 1654, då gården åsattes årlig ränta på 26,5 dr och springeskatt på 8,5 dr smt.⁵³ Snoder verkar alltså visa på en betydande kontinuitet i Gotlands skatteväsen före och efter 1654.

Vi får emellertid anledning att modifiera bilden då vi granskar motsvarande uppgifter för de tre stenhuggargårdarna i Öja 1635 och 1637–44.⁵⁴ De fasta persedlarna kan beräknas ha ett värde av cirka 40 dr smt/år och de ambulerande i genomsnitt 15 dr smt/år.⁵⁵ Det skall jämföras med skattläggningen 1654 då deras årliga ränta blev

-
51. Persedlarna var: kor (1 st. 1643), köpestut (1 st. 1635, 2 st. 1636, 1 st. 1643, 2 st. 1644), slaktarskinn (lammskinn) (1 st. 1641, 1 st. 1642), gäss (1 st. årligen 1634, 1637, 1640, 1642, 1643), höns (1 st. årligen 1633, 1637, 1638, 1640, 1641, 1644), kalk (½ ta årligen 1633, 1634, 1635, 1638, 1640, 1 ta 1642), kol (3 tr årligen 1633, 1635, 1636, 1639, 1 ta 1642), sparrar (1 st. 1640), ved (5 lass 1634, 5 lass 1635, 5 lass 1643).
52. Rannsakningskommissionen 1652 (Utg. 1999), s. 40, 46, 52. Gotl. landsbygds brev 1653 [maj], E 216b, RA. Jfr Siltberg 1993a, s. 13.
53. Jordebok ”1654 defekt”, kammarsarkivet, RA, s. 261. Film AB 76, ViLA.
54. Uppgifterna för de tre föreligger i klump och kan inte särskiljas gård för gård, vilket dock för vårt resonemang saknar betydelse.
55. De tre stenhuggargårdarna erlade 1635 och 1637–44 med vissa variationer årligen följande: fläsk (ca 1,5 eller 2,5 eller 3 lp), får (alltid 3 st.), gryn (3, 4 eller 6 kannor), handskar (32–34 eller 20–21 par), havre (¾–1 ta), korn (alltid 2 tr eller något mera), ost (alltid 10–26 mk, vanligen ca 15 mk), råg (alltid ½–1 ta), smör (alltid 40–60 mk), talg (alltid 1,5 – 2 lp), torsk (alltid 1,5 ta), ull (alltid 9–18 mk), ägg (6–9 st.). Värdet var 34,8 dr smt, vartill kom penningsskatter på ca 3–7 dr smt, alltså summa ca 40 dr smt/år. Sporadiskt erlades följande persedlar: gäss (1638 1 st., 1639 1, 1640 3, 1641 3, 1642 3, 1643 3, 1644 3), höns (1635 1 st., 1638 1, 1640 3, 1641 3, 1642 3, 1643 2), kor (1638 1 st., 1641 2 st.), ”oxe” [läs: stut] (1644 2 st.), spedfisk (alltid 550–800, vanligen 600, summa 5 750 sped på 9 år), köpestutar (1635 1 st., 1641 1 st., 1643 1 st.). Värdet var 135 dr smt på 9 år. Spedfisk var huvudsakligen en ersättning för dagsverke, och sådana ansågs 1653 höras ihop med springeskatten, varför de nu lämpligen bör räknas till sporadiskt-gruppen, ehuru spedfisk erlades årligen.

20 dr smt/år och springeskatt också 20 dr smt/år.⁵⁶ För dessa tre gårdar innebar 1654 alltså en kraftig skattesänkning. Förklaringen torde främst ligga i gårdarnas storlek. Snoder var en stor gård – till och med Gotlands största – på 32 marklejt. De tre stenhuggargårdarna var jämförelsevis små, ehuru vardera 1 mantal: Botarve och Mårtens vardera 8 och Olovs 5 marklejt.⁵⁷ En annan delförklaring kan vara att gårdarna i Høburgs ting enligt uppgift 1633 kunde misstänkas vara hårt beskattade.⁵⁸

Ytterligare ett exempel på att en liten gård kunde få skattesänkning 1654 finner vi hos den enda gården i samma fjärding som Snoder (Sproge fjärding), om vilken vi kan finna uppgift om jordeboksskatten.⁵⁹ Det är Hägsarve, ½ mantal och 5 marklejt. År 1629 var Hägsarves fasta avgift närmare 8 dr smt (den ambulerande är okänd), att jämföras med 1654 års siffror 5,3 dr smt i årlig ränta och 2,2 dr smt i springeskatt.

I Sproge, Stenkumla och Othems fjärdingar 1629–31 finns tecken på fördelningsprinciper av skatten, som har gynnat stora gårdar.⁶⁰ Den effekten har helt naturligt uppstått i sådana fall (och de förekommer) då man har mera rättat skattefördelningen efter det grovskaliga mantalet (huvudsakligen hela och halva gårdar) än efter de fingraderade marklejsiffrorna. Det förekommer också att lika stora avgifter har lagts på gårdarna helt oberoende av deras mantal och marklejt, men då verkar det dock alltid röra sig om ekonomiskt obetydliga persedlar.

I Sproge fjärding verkar vissa persedlar ha belopp som för mindre gårdar är relaterade till marklejet, men för större gårdar stannar vid ett visst maximibelopp (t.ex. talg), något som självfallet gynnar riktigt stora gårdar av typen Snoder. För andra persedlar (t.ex. korn) tilldelas däremot Snoder (32 marklejt) en avgift som i rättvisans tecken är sex gånger så stor som Hägsarves (5 marklejt).

I Stenkumla fjärding erlade i vissa fall helgård ungefär dubbelt mot halvgård (fläsk, smör, talg, bräder), men i andra fall lika avgift (korn, råg, tjära) eller obetydligt mera (torskpengar, skinnpengar).

I Othems fjärding framgår det klart att skattefördelningen har skett inte enbart efter mantalsstorlek utan också efter marklejet. För talg beräknas beloppen exakt ef-

56. Jordebok 1654 ”defekt”, RA, s. 81, 84, 88. Film AB 76, ViLA.

57. För erhållande av gårdarnas marklejsiffror har jag fått anlita Revisionsboken 1653, eftersom det ju som ovan nämnts saknas marklejlister före 1645.

58. Brev från K. M:t till länsherran på Gotland 1633 14/3 (SkT 6 f. 12), tryckt i Kancelliets Brevbøger.

59. Uppgift finns även 1629 om gården Mattsarve i Sproge fjärding, men uppenbarligen anges här inte gårdens hela skatt. Det är ett källproblem för samtliga fall då man enbart känner uppgifter för ett enda år.

60. I Ardre fjärding syns inga nämnvärda skillnader i skattefördelningen. De 3 undersökta gårdarna är rätt lika i storlek: 10, 12 och 14 marklejt.

ter marklejet (i detta fall 1 mark talg per marklej).⁶¹ Det är en skattefördelning helt av den typ som vi något senare kan se föreligga i 1654 års skattläggning. Även avgifterna för smör och fläsk har påverkats av marklejsiffrorna. Den ekonomiskt viktiga tjäran verkar i denna fjärding ha två klasser: helgårdar med stort marklejtal erlägger 2 tunnor, och helgårdar med mindre marklejtal, liksom halvgårdar, erlägger 1 tunna.

Låt oss sammanfatta. Marklejet har före 1654 i vissa fall spelat samma slags roll för skattefördelningen som den senare kom att göra i 1654 års skattläggning. Det talar för att det redan före 1654 förelåg en relativt rättvis skattefördelning. Å andra sidan finns det tecken på att stora gårdar varit mera gynnade med lägre skattenivåer före 1654, samt att små gårdar erhöll skattesänkning genom skattläggningen 1654.

Det sistnämnda innebär att jag här får leverera ett argument till stöd åt de forskare, främst Carl-Johan Gardell, som har en annan syn än jag på det tidigmoderna gotländska bondesamhället. Gardell (1986) har i motsats till mig velat göra troligt att Gotland präglades av en grupp bönder kring tingsdomarna, som utnyttjade sin maktställning till att berika sig på övriga bönders bekostnad.

Marklejet under kungligt beskydd

1654 års skattläggning tillkom på initiativ av arvprinsen Carl (X) Gustaf, som 1652–54 innehade bland annat Gotland som förläning innan han besteg den svenska tronen. Han vistades på Gotland från oktober till december 1652, och gjorde sig väl insatt i öns förhållanden.⁶² Hans kontakter med lokalsamhället belyses av flera donationsbrev med beviljande av små skattefriheter och räntor till olika förtjänta befattningshavare på ön, främst präster och tingsdomare.⁶³ I Jägargilletts samlingar i Visby kan man än i dag beskåda ”Carl X Gustafs jaktflaska”, som han enligt traditionen skänkte till en gotländsk jaktkamrat.⁶⁴ Han lärde känna Hans Nilsson Strelow, öns gotlandsfödde superintendent och historiske krönikör, som under återgångsperioden till Sverige efter 1645 framstår som det gotländska lokalsamhällets viktigaste ledargestalt. Strelow och hans son, som också var präst, återfinnes mycket riktigt

61. Av 13 notiser om talg visar 12 st. sambandet 1 mkl = 1 mk talg, men i den återstående notisen erlägger gården en mark för mycket: Västninge gård på 12 marklej erlägger 1629 13 mk talg, vilket kanske sammanhänger med att gården samma år erlägger 4 mk smör för litet. Vidare skall nämnas att en av de undersökta gårdarna i Othem fjärding är den halva helgården Barshage. Hela denna gård hade 1653 9 marklej. Den halva helgård Barshage, som åtnjöt skatteavkortning 1629–31, måste alltså ha haft en storlek på omkring 4,5 marklej, och jag har utgått från att siffran var 5 marklej, ty då stämmer bland annat siffrorna för talg exakt.
62. Carl Gustafs utgångna skrivelser, Stegeborgssamlingen E 105, RA. Kopia i Avskriftssaml. 317:2–3, s. 425–874, ViLA.
63. Avskriftssaml. 317:2–3, s. 588 f., 662–664, 755–758, 833–843, 849–858.
64. Hernmarck 1950.

bland dem som Carl Gustaf begåvade med skattedonationer. Antagligen var Carl Gustaf personligen den man som det gotländska prästerskapet hade att tacka för att de efter övergången till Sverige fick fortsätta att behålla hela tiondet som avlöning, något som hade största betydelse för ön 200 år framåt.⁶⁵

Historiskt insiktsfull i en oväntat hög grad måste Carl Gustaf sägas vara då han berättar om kyrkan och kyrkobyggnaderna på Gotland. Han konstaterar i sitt memorial i januari 1653, som han efter Gotlandsvistelsen skrev för drottningens information, att allmogen på Gotland hade mycket svårt att underhålla de många kyrkorna på ön. Å andra sidan var det knappast ”practicabelt” att genomföra förändringar ”och lägga någre kyrkor öde”. Problemet var att:

under åtskillige kyrkor äre mäktä få och väl icke mer än 6 eller 7 bönder, som sin socknekyrka och prästebord icke dess mindre måste vid makt hålla, vilke kyrkor dock utan tvivel have varit på den tiden oppbyggde när allmogen icke var med kronones skattningar så mycket som nu besväräd, och med ingen tunga belastad, varandes ett fritt folk.⁶⁶

Den här kursiverade texten är i konceptet tillskriven med Carl Gustafs egen handstil. Det här är hans egna ord som har inarbetats i memorialet. Vi ser alltså hur den svenske arvprinsen är utrustad med en klar personlig insikt om den gotländska bonderepublikens historia.

Marklejet och beskattningen behandlade Carl Gustaf i samma memorial. Även Carl Gustaf verkar, liksom den ovannämnde Berntsen, överdriva den ögonskenliga oklarheten i den rådande jordeboksbeskattningen. Detta att gotlänningarna själva administrerade skatten var inget som Carl Gustaf gillade. Med tydligt missnöje konstaterar han att det bara var tingsdomarna som förstod sig på beskattningen:

Eftersom allmogens utlagor så different utgå, och äre icke årligen lika ståndande oppå vart hemman, och skatten icke efter ägorne allestädes proportionerad, utan deres utlagor mest äre gångande och springande, så att man allenast måste vara till frids med vad domarne därutinnan vart år att disponera och underrättelse giva.

Därför hade nu Carl Gustaf befallt guvernören och befattningshavarna ”att rannsaka vad var gård haver av ålder utgjort och ännu årligen utgöra skall.” Därvid skulle

65. Jag planerar att beskriva det gotländska tiondets historia i en kommande uppsats i skriftserien *Arkiv på Gotland*.

66. Carl Gustafs memorial 1653 22/1 till Johan Silvius för att inhämta Hennes K. M:ts mening. Föreligger i 3 ex.: 1) Förlaga i ”Carl Gustafs odaterade koncept”, III5C1, Stegeborgssamlingen E 216a, RA; 2) Koncept i Utgångna skrivelser, Stegeborgssamlingen E 106, RA; 3) Expedition (med Carl Gustafs underskrift) i ”Kongl. bref och resolutioner”, III5C1, Stegeborgssamlingen E 216a, RA. Kopia: ex. 1) i Avskriftssaml. 317:4, s. 42–73, ViLA; ex. 2) i film AS 180:3, ViLA; ex. 3) i Avskriftssaml. 317:4, s. 288–302, ViLA.

bland annat springeskatten ”reduceras” till bestämda persedlar, ”på det allmogen igenom sådan deres utlagors olikhet icke måtte göras av oppbördsmännen förnär, utan var och en veta vad honom skäligen tillkommer, att ock sedan härhos med manér indelningen efter gårdernes likhet måtte förrättas.”

Härefter följer en kort intressant text, som endast står i memorialets förlaga, och inte togs med i den slutliga versionen:

Eftersom allmogen haver sig mycket beklagat över den olikhet som är uti deres utlagor efter gårdarnes marklejer, så att den gården, som haver mindre jord eller marklejer måste göra så stor skatt som av de flere haves.

Uppenbarligen har några i det gotländska lokalsamhället velat få Carl Gustaf att inse att marklejsiffrorna var en bättre och mera rättvis grund för skattefördelning än andra metoder. Antagligen ser vi här bakgrunden till att marklejet fick en stor betydelse för skattläggningen 1654. Alltså framträder här bilden av Carl Gustaf som marklejets kunglige beskyddare!

Var det en betydelse som marklejet bibehöll eller återfick 1654? Hade marklejets betydelse under början av nya tiden undergrävs av de rikaste gotländska bönderna? Ett entydigt och säkert svar på frågorna är omöjligt att ge. Viktigt att framhålla är, enligt min mening, att grunden för det gotländska bondesamhällets beskattning måste ha varit Gutalagens entydiga föreskrift (GL 53): ”Det är ock överenskommet, att om man måste skjuta samman skatt till landets tarv, då skall man göra det efter marktal.” Om marklejets betydelse under något tidsskede har avtagit, så har det rimligen varit i begränsad utsträckning och tillfälligt.

Marklejet och en mark i skatt

Det finns indikationer på att Erik av Pommern tog ut en mark i skatt på ett visst mått åkerjord: 3–5 tunnland på Gotland (1 marklej, Siltberg 1986), 6 tunnland i Raseborgs län (1 skattmark, Kerkkonen 1971; Ramsay 1924), 4 tunnland i 8 socknar i Västerbotten (8 spannland per mark 1413, Jonsson 1971, s. 313, 290). Jag har närmare beskrivit iakttagelsen i en tidigare uppsats (1993a, s. 23). Källmaterialet är skört och säkra slutsatser omöjliga.

De skandinaviska jordatalen

– ett hjälpmedel för överhet eller undersåtar?

I samband med en tidigare uppsats (Siltberg 1993a, s. 19–22) gjorde jag en översiktlig genomgång av då befintlig litteratur rörande skandinaviska jordatal. Jordatal i Sverige har beskrivits av Folke Dovring (1947, 1951, 1956), Gerhard Hafström (1957, även

övriga Norden), David Hannerberg (1961, 1966, 1971, 1977), Ingvar Jonsson (1971), Sölve Göransson (1966, 1985) och Thomas Lindkvist (1988). Jordatal i Finland har beskrivits av August Ramsay (1924), John Gardberg (1967–68), Gunvor Kerkkonen (1945, 1970, 1971), Heikki Ylikangas (1970, 1971), Aulis Oja (1966, 1970), Kauko Pirinen (1957a–b) och Elias Orrman (1977, 1983, 1986). Därutöver har jordatal på Åland beskrivits av Sune Ambrosiani (1948) och Ragna Ahlbäck (1952). Jordatal i Danmark har beskrivits av Poul Rasmussen (1960, 1970, 1971), Svend Gissel (1968, 1983) och Hilbert Andersson (1969). Jordatal i Norge har beskrivits av Asgaut Steinnes (1930), Halvard Bjørkvik (1957), Lars Hamre (1962) och Andreas Holmsen (1979). Jordatal på Island har beskrivits av Björn Lárusson (1961, 1967, 1982).

För flertalet jordatal verkar grundenheten 1 som ursprung ha en gård eller en grupp av gårdar, men vissa jordatal har uppenbart mindre grundenheter som torde ha ursprung i mera detaljerad taxering. Samband kan ibland påvisas med rena jordmättningsmått som aln och stång (bl.a. John Gardberg, Sölve Göransson). Denna fråga har samband med en annan och viktigare. Jag saknade 1993 i litteraturen ett viktigt perspektiv på frågan om jordatalen: är de överhetens eller undersåtarnas? Några auktorer hade snuddat vid frågan. Folke Dovring menade att jordatalet kunde användas *inom* ett skattekollektiv.⁶⁷ Poul Rasmussen relaterade ett danskt exempel från år 1168 på att jordägarna värderade sina jordar till 30 mark guld ”inter possidentes” (ägarna emellan), och han menade att skattefördelning kunde vara en sekundär användning av dylika jordatal.⁶⁸ Upplandslagen har ett stadgande om att skattefördelning skedde enligt marklandsräkningen, och enligt min mening kan det spegla verkligheten även om det inte återspeglas i samtida ”statliga” räkenskaper.⁶⁹ Antagligen var det bönderna själva som skötte skatteuppbörden.

Jag vill för min del gärna vända på Rasmussens resonemang och föreslå att skattefördelning i vissa fall kan ha varit det primära för tillkomsten av jordatal. Bönderna måste tidigt ha haft behov att mellan sig fördela skatter, som pålades över stora områden av deras landsmenighet eller deras feodalherre.

Gotland var ett av de sista områdena i Skandinavien (det sista landskapet i södra Skandinavien), där skatteuppbörden låg lokalsamhället innan den övertogs av staten. Jag anser mig ha visat att Gotlandsbönderna ännu på 1600-talet och uppenbarligen sedan medeltiden förmådde fördela skatten mellan sig på ett fungerande sätt enligt jordatalet ”marklejt”. Exemplet Gotland kan därför illustrera hur skatteuppbörden tidigare kan ha skett även på andra håll.

67. Dovring 1947, s. 76 f.; jfr 1951, s. 75 ff., 98 ff., 122 ff., 173 ff.

68. Rasmussen 1960, sp. 590.

69. Motsatt uppfattning hos Lindkvist 1988, s. 19.

FÖRKORTNINGAR

CCD	Corpus Constitutionum Daniae
daGL	Gutalagen i dansk språkversion (Schlyter 1852)
DRA	Rigsarkivet i Köpenhamn
DS	Diplomatarium Suecanum
GL	Gutalagen. (Även i gutnisk språkversion; den finns hos Schlyter 1852 men mest fullödigt hos Pipping 1904–05.)
KLNM	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
RA	Riksarkivet i Stockholm
SD	Svenskt diplomatium från och med år 1401
tyGL	Gutalagen i tysk språkversion (Schlyter 1852)
ViLA	Landsarkivet i Visby

REFERENSER

- Ahlbäck, Ragna. 1952. En åländsk skatteundervisning från år 1539. *Historisk tidskrift för Finland* 1952, s. 55 ff.
- Ambrosiani, Sune. 1942. Markelej och öresland. *Gotländskt Arkiv* 1942, s. 118–127.
- 1948. Bevillning och skatt på Åland före Gustav Vasa. *Budkavlen* (Åbo), s. 33 ff.
- Andersson, Hilbert. 1969. Agrara måttsenheter i det medeltida Danmark. I: Hafström, G. & Modéer, K. Å. (red.). *Åke Holmbäck på 80-årsdagen den 16 april 1969. Rätthistoriska studier* 2:3. Stockholm.
- Arfwidsson Bäck, Birgit. 1967. *Finansförvaltningen på Gotland 1640–1667. En kammerrättsstudie*. Manus (lic. avhandling) i Avskriftssaml. vol. 49:1, ViLA.
- 1971. Gotlands ekonomiska förhållanden efter Brömsebrofreden. *Gotländskt Arkiv* 1971, s. 35–48.
- Berntsen, Arent. 1650–56 (1971). *Danmarckis oc Norgis fructbar herlighed*. Selskabet for udgivelse av kilder til dansk historie. Faksimil. København.
- Bjørkvik, Halvard. 1957. Byamål, Norge. *KLNM*, 2, sp. 396 ff.
- 1966. Markebol. *KLNM*, 11, sp. 441–442.
- Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558–1660*. (6 vol.). Utg. av V. A. Secher. 1887–1918. Kjøbenhavn.
- Dannert, Leif. 1939. Gotland 1645–1654. *Skrifter utg. av Humanistiska föreningen vid Stockholms högskola*, 1, s. 59–108. Stockholm.

- Diplomatarium Suecanum*, 1–. Stockholm 1829–.
- Dovring, Folke. 1947. *Attungen och marklandet. Studier över agrara förhållanden i medeltidens Sverige*. Lund.
- 1951. *De stående skatterna på jord 1400–1600*. Lund.
- 1956. Attung. *KLNM*, 1, sp. 276–278.
- Edling, Nils. 1941. ”Riksens stadga”. *Svensk Juristtidning*, s. 89–105.
- Engquist, Sture. 1973. Gotlands äldsta jordebok. *Gotländska studier* 2. S:t Knuts gille i Visby.
- Ersson, Per-Göran. 1974. *Kolonisation och ödeläggelse på Gotland*. Västerås.
- 1977. Hemmansklyvning på Gotland fram till 1600-talet. *Gotländska studier* 5. S:t Knuts gille i Visby.
- 1985. Förteckning över gotländska ödegårdar. *Gotländskt Arkiv* 1985, s. 173–210.
- 1991. Gotländska dubbelgårdar. Exempel på hemmansklyvning? *Gotländska studier* 7. S:t Knuts gille i Visby.
- 1997. Dubbelgårdar på Gotland utan gemensamt namn. Förteckning och kommentar. I: *Archiv und Geschichte im Ostseeraum. Festschrift für Sten Körner*. Utg. av R. Bohn, H. Rebas & T. Siltberg. Studia Septemtrionalia. Frankfurt am Main.
- Feldbæk, Ole, 1994. Danmarks frugtbare Herlighed. I: Due-Nielsen, C. (red.). *Struktur og Funktion. Festschrift til Erling Ladewig Petersen*. Odense.
- Fritzell, Gunnar. 1974. Skattläggningen 1653. I: *Revisionsbok för Gotland 1653*, 1. *Sudertredingen*, s. 7–14. Visby.
- Gadd, David. 1945. Jordbeskattningen på Gotland under 1600- och 1700-talen. I: *Boken om Gotland*, 2, s. 315–328. Visby.
- Gardberg, John. 1967–68. Stångtal, skatt och jordvärde i sydvästra Finland. *Historisk tidskrift för Finland* 1967, s. 79 ff., 129 ff.; 1968, s. 49 ff.
- Gardell, Carl Johan. 1986. *Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620*. Uppsala.
- 1989. Genmäle [till Siltberg]. *Historisk tidskrift* 1989, s. 387–394.
- Gissel, Svend. 1968. *Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder*. København.
- 1983. Gården som jordebogsenhed med særligt henblik på Falster i perioden 1509–1662. I: Thrane, H. & Grøngaard Jeppesen, T. (red.). *Gårdens udvikling fra jernalderen til nyere tid. Beretning fra symposium i Odense 28–30 april 1982*. Odense.
- Gustafsson, Harald. 1985. *Mellan kung och allmoge. Ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*. Stockholm.
- Göransson, Sölve. 1966. Markebol. *KLNM*, 11, sp. 442–445.

- 1985. De regelbundna strukturerna i Östsveriges bebyggelsegeografi. Ett försök till preciseringar av utbredningar och kronologi. I: Aldskogius, H., Bergling, R. & Göransson, S. (red.). *Kulturgeografiska perspektiv. Forskningsbidrag från Uppsala 1985. Geografiska regionstudier utgivna av Kulturgeografiska institutionen vid Uppsala universitet 15*, s. 65–82. Uppsala.
- Hafström, Gerhard. 1957. Byamål. *KLNM*, 2, sp. 389–396.
- 1970. *Den svenska fastighetsrättens historia*. Lund.
- Hamre, Lars. 1962. Jordebog, Norge. *KLNM*, 7, sp. 646–653.
- Hannerberg, David. 1961. Hemmansklyvning. *KLNM*, 6, sp. 438–439.
- 1966. Markland. *KLNM*, 11, sp. 457–461.
- 1971. *Svenskt agrarsambälle under 1200 år*. Stockholm.
- 1977. Öresland, örtugland. *KLNM*, 21, sp. 1–5.
- Hellspång, Mats. & Löfgren, Orvar. 1984. *Land och stad*. Lund.
- Hernmarck, Carl. 1950. Karl X Gustafs jaktflaska. *Gotländskt Arkiv 1950*, s. 52–53.
- Hofmeister, E. 1983. Selvejerbøndernes dispositionsmuligheder i dansk senmiddelalder. *Historie Jyske Samlinger*. Århus.
- Holmbäck, Åke, & Wessén, Elias. 1943 (1979). *Skånelagen och Gutalagen. Svenska landskapslagar, 4*. Uppsala.
- Holmsen, Andreas. 1979. *Gård, skatt og matrikkel*. Oslo.
- 1982. Integreringen av innlandsdistriktene i det gammelnorske riket. I: Imsen, S. & Sandvik, G. (red.). *Hamarspor. En festskrift til Lars Hamre*. Oslo.
- Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485–1487. Utg. av Evert Melefors under medverkan av Dick Wase. Acta Eruditorum Gotlandica 7. Visby 1991.
- Jonsson, Ingvar. 1971. *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid*. Umeå.
- Kerkkonen, Gunvor. 1945. *Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden*. Helsingfors.
- 1970. Skatter, Finland. *KLNM*, 15, sp. 436–441.
- 1971. Skattmarker och markskatter. *Historisk tidskrift för Finland 1971*, s. 57–73.
- Lárusson, Björn. 1961. Valuation and Distribution of Landed Property in Iceland. *Economy and History*, s. 34 ff.
- 1967. *The old Icelandic land registers*. Lund.
- 1982. *Islands jordebok under förindustriell tid*. Lund.
- Lerbom, Jens. 2003. *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*. Lund.
- 2006. Genmäle till Tryggve Siltberg. *Historisk tidskrift 2006*, s. 291–297.
- Lindquist, Sven-Olof. 1984. Sextio mark silver vart år. *Gotländskt Arkiv 1984*, s. 139–150.

- 2001. Kristnandet blir roligare med GIS. I: Elg, M. (red). *Plats, landskap, karta. En vänatlas till Ulf Sporrang*. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas. 1988. *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisationsriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid*. Uppsala.
- Lindström, Gustaf. 1892–1895. *Anteckningar om Gotlands medeltid, 1–2*. Stockholm.
- Melefors, Evert (utg.). Se: *Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485–1487; Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523–24*.
- Meyer, Poul. 1961. Hemmansklyvning. *KLNM*, 6, sp. 439–441.
- Myrdal, Janken. 1993. Bönder på Gotland. Om Tryggve Siltbergs licentiatavhandling. *Gotländskt Arkiv 1993*, s. 119–130.
- Nordberg, Michael. 1988. *Profetens folk*. Stockholm.
- Oja, Aulis., 1966. Markskatt. *KLNM*, 11, sp. 464.
- 1970. Skattmark. *KLNM*, 15, sp. 450–451.
- Orrman, Elias. 1977. Om enheterna rök och krok i Finland under medeltiden. *Historisk tidskrift för Finland 1977*, s. 336–352.
- 1983. Den medeltida bebyggelseutvecklingen i Egentliga Finland i ljuset av medeltidens skatteenheter. *Historisk tidskrift för Finland 1983*, s. 280–295.
- 1986. *Bebyggelsen i Pargas, S:t Märten och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och 1500-talet*. Helsingfors.
- Pipping, Hugo. 1905–07. *Gutalag och Gutasaga jämte ordbok*. Köpenhamn.
- Pirinen, Kauko. 1957a. Bondemark. *KLNM*, 2, sp. 101–103.
- 1957b. Byamål. *KLNM*, 2, sp. 401–403.
- Ramsay, August. 1924. Skattmarkstal och åkervidd på 1500-talet. *Historiallinen Arkisto 31*.
- Rannsaktionskommissionen 1652. Granskning av Gotlands skatteuppbörd åren 1646–1651*. Utg. av Anders R. Johansson. Lärbro 1999.
- Rasmussen, Poul. 1960. Guldvrdering. *KLNM*, 5, sp. 585–593.
- 1970. Lenenes og domkapitlernes jordebøger. I: Gissel, S. (red.). *Landbohistoriske studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang på halvfjerdsårsdagen den 5. august 1970*. København.
- 1971. Skyldvrdering. *KLNM*, 16, sp. 47–52.
- Revisionsbok för Gotland 1653. Generalundervisningsbok om alla hemmans beskaffenhet i Gotlands län 1653*. Del 1 red. av T. Sundberg & T. Siltberg. Del 2–3 red. av E. Östlund-Stjärnegårdh. Visby 1974–1979.
- Ryding, Herman Ludvig. 1881. *PM angående det svenska skatteväsendets utveckling*. Bil. till Skatteregl. komiténs betänkande 6. Stockholm.
- Schlyter, Carl Johan. 1852. *Gotlands-Lagen*. Samling af Sweriges Gamla Lagar, 7. Lund.

- Siltberg, Trygve. 1986. Gårdar, mark och människor 1413–1972. Gotländsk kame-
ralhistoria. *Gotländskt Arkiv 1986*, s. 173–220.
- 1989. Tingsdomarna på Gotland. Aristokrati eller storbönder? *Historisk tid-
skrift 1989*, s. 375–387.
- 1990a. Teori och källor om Gotlands sociala struktur på 1600-talet. *Historisk
tidskrift 1990*, s. 84–87.
- 1990b. Jordköp på Gotlands landsbygd och de äldsta bevarade breven.
I: Bohn, R. (red.). *Gotlandia Irredenta. Festschrift für Gunnar Svahnström zu
seinem 75. Geburtstag*. Sigmaringen.
- 1990c. Gotlands bebyggelse 1614. Gårdar, människor och organisation.
Gotländskt Arkiv 1990, s. 125–152.
- 1991. Gotlands tingsindelning genom tiderna och domstolsreformen 1618.
Gotländskt Arkiv, s. 187–204.
- 1992. Gotlands åkermark, skatteväsen och ”marklejt”. *Gotländskt Arkiv 1992*,
s. 143–174.
- 1993a. *Marklejet, tingsdomarna och den sociala differentieringen på Gotland
fram till 1600-talet*. Uppsats för fil. lic-examen i historia, Umeå Universitet.
- 1993b. Bondestatistik och bonderepublik på Gotland. En replik till Janke
Myrdal. *Gotländskt Arkiv*, s. 131–136.
- 2000. Gotlands extraskatter 1530–1645 och befolkningen på 1610-talet.
Gotländskt Arkiv 2000, s. 105–136.
- 2002. Bonderepubliken Gotland, skrivkonsten och prästerskapet. I: *Från
Gutabygd. Årsskrift för den gotländska hembygdsrörelsen*, s. 117–136.
- 2003. Sören Norbys Räkenskapsbok som källa för beskattningens historia. I:
Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523–24 (utg. Evert Melefors).
- 2005. Penningskatterna i Gotlands jordeboksskatt 1412–1654. *Haimdagar.
Sokenmagasin för alle tidars liv 2005:4*, s. 6–21.
- 2006. När staten invaderade Gotland. Några synpunkter på Jens Lerboms
doktorsavhandling. *Historisk tidskrift 2006*, s. 279–290.
- Spegel, Haqvin. 1901. *Rudera Gothlandica* (1683). Utg. av O. V. Wennersten. Visby.
- Steffen, Richard. 1943. *Gotlands administrativa, rättsliga och kyrkliga organisation
från äldsta tider till år 1645*. Lund.
- 1945. Gotlands indelning och organisation. I: *Boken om Gotland, 1*, s. 226 ff.
Stockholm.
- Steinnes, Asgaut. 1930. *Gamal skatteskipnad i Noreg, 1–2*. Oslo.
- Svenskt diplomatarium från och med år 1401, 1–4*. Utg. C. Silfverstolpe & K. H.
Karlsson. Stockholm 1875–1904.
- Strelow, Hans. 1633. *Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske cronica*. Kiøbing-
haffn. Faksimilutgåva Visby 1978.

- Säve, Carl. 1859. *Gutniska urkunder. Guta lag, Guta saga och Gotlands runinskrifter, språkligt behandlade*. Stockholm.
- Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523–24. 2003. Utg. med inledning och register av Evert Melefors med skattehistorisk översikt av Tryggve Siltberg. Arkiv på Gotland 1. Skriftserie för Landsarkivet i Visby och Gotlands kommunarkiv. Visby.
- Thulin, Gabriel. 1890–1935. *Om mantalet, 1–2*. Stockholm.
- Wallin, Jöran. 1747–76 (1972). *Gotbländske samlingar, 1–2*. Faksimilutgåva. Stockholm.
- Winberg, Christer. 1985. *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Stockholm.
- Wirsell, Gunnar. 1968. *Om kronans jordeböcker 1541–1936*. Lund.
- Wohlin, Nils. 1912. *Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena*. Stockholm.
- Ylikangas, Heikki. 1970. Om skattmark och bondemark. *Historisk tidskrift för Finland 1970*, s. 81–95.
- 1971. Skattmarken ännu en gång. *Historisk tidskrift för Finland 1971*, s. 159–160.
- Yrwing, Hugo, 1978. *Gotlands medeltid*. Visby.
- 1986. *Visby. Hansestad på Gotland*. Södertälje.
- Åkerman, Sune. 1986. Befolkningsexplosion eller barnbegränsning? Gotlands befolkningsutveckling under tidigt 1700-tal. *Scandia*, s. 39–71.
- Åkerman, Sune, & Siltberg, Tryggve. 1991. Dynamik och konstans i Gotlands befolkningsutveckling under 1800-talet. Människor och resurser i en brytningstid. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 21, tillika *Landsbygd i förvandling. Minnesskrift till Gotlands Läns Hushållningssällskaps 200-årsjubileum*, s. 75–112.
- Östergren, Majvor. 1989. *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silver-skatter som boplatsindikation*. Visby.

